

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE I ETNOGRAFICZNE W ŁODZI

PRACE I MATERIAŁY

MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
I ETNOGRAFICZNEGO W ŁODZI

SERIA ARCHEOLOGICZNA

Nr 5

Katedra Archeologii i Etnologii
Uniwersytetu Łódzkiego
w Łodzi

inv. 988

Ł Ó D Ź

1 9 6 0

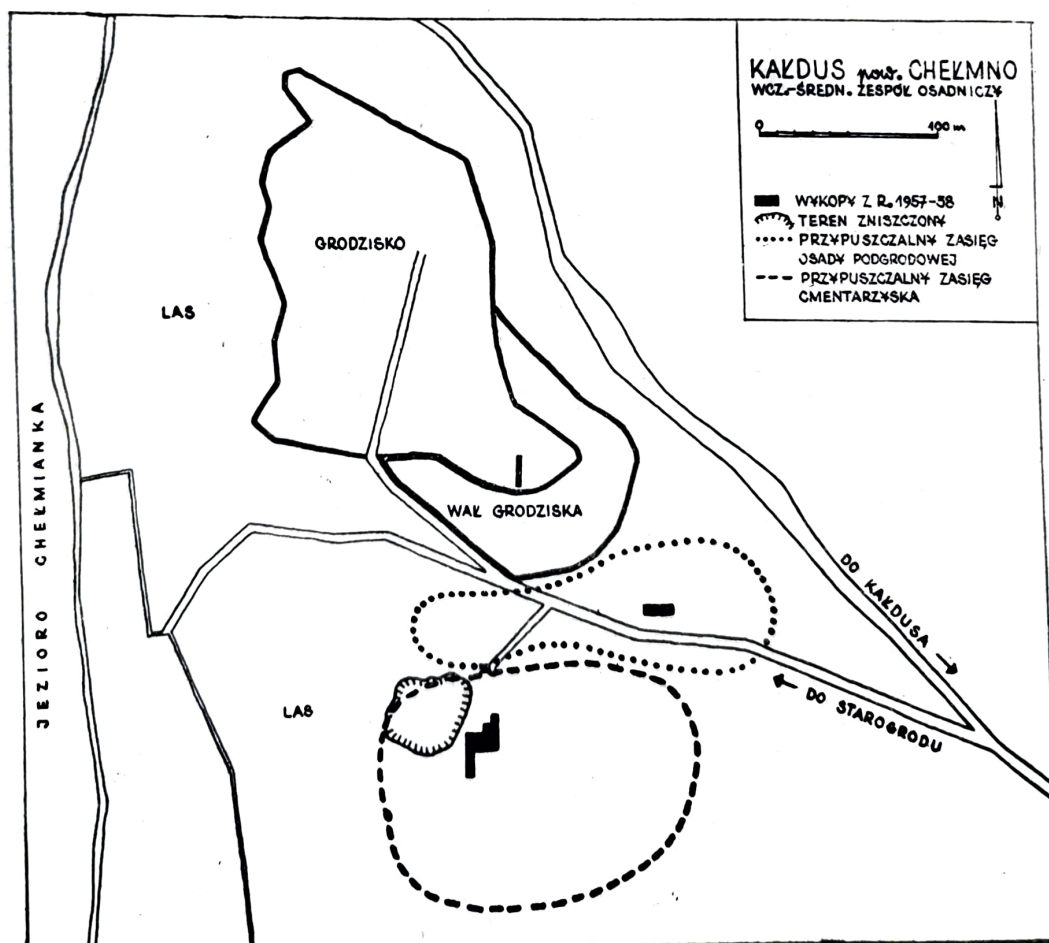
Eleonora Kaszewska
Łódź

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE CMENTARZYSKO W KAŁDUSIE pow. CHEŁMNO

(Badania w 1957 r.)

Wstęp

Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy z Kałdusa, powiat Chełmno, znany już przy końcu XIX w.¹, składa się z następujących obiektów: 1) grodziska zwanego Górą św. Wawrzyńca, 2) przypuszczalnej osady podgrodowej znajdującej się w niewielkiej odległości na południe i wschód od podnóża wału grodziska oraz 3) cmentarzyska szkieletowego, zaczyna-

Ryc. 1. Kałdus, pow. Chełmno. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy

jącego się obecnie około 50 m na południe od południowo-wschodniej części wału (rys. 1).

Wszystkie te obiekty zabytkowe, głównie zaś cmentarzysko, dostarczyły dużej ilości materiałów archeologicznych. Cmentarzysko było wielokrotnie rozkopywane przez amatorów, zbieraczy starożytności². O ilości zabytków pochodzących z tego cmentarzyska najlepiej orientuje praca ks. dr Władysława Łęgi pt. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk* (Toruń 1930).

Na skutek działań wojennych znaczna część zabytków z Kałdusa uległa zniszczeniu (np. zbiory muzealne w Gdańsku, Elblągu i Toruniu).

Badania archeologiczne, przeprowadzone na tym cmentarzysku w 1957 r. z ramienia konserwatora zabytków archeologicznych na województwo bydgoskie, miały charakter ratowniczy i trwały od 2 V do 22 V 1957 r. Zarząd Oddziału Polskiego Towarzystwa Archeologicznego w Chełmnie, przy bardzo aktywnym udziale ówczesnego sekretarza Oddziału dr J. Michalskiego, zainteresował badaniami archeologicznymi władze miejscowe, co spowodowało, że Powiatowa Rada Narodowa w Chełmnie przydzieliła fundusze na kontynuację rozpoczętych prac. Drugi etap badań obejmował czas od 14 VIII do 6 IX 1957 r. W czasie badań ratowniczych stwierdzono, że oprócz szkieletowego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego występują tam również wczesnośredniowieczne obiekty osadnicze (jama 14), a także jamy kultury pomorskiej, uszkodzone zarówno przez groby jak i przez jamę 14. Odkryto również dwie jamy kultury pucharów lejkowatych, obydwie zniszczone w części górnej (jama 15 i 16).

Opracowanie niniejsze obejmuje wyłącznie materiały z okresu wczesnośredniowiecznego, natomiast pozostałe zabytki z epok wcześniejszych opublikowane zostaną w osobnej pracy.

CHARAKTERYSTYKA CMENARZYSKA

Mimo wielokrotnych wykopów, dokonywanych przez różnych badaczy interesujących się archeologią, cmentarzysko w Kałdusie nie zostało jeszcze do chwili obecnej zbadane w całości. Najprawdopodobniej zajmowało ono pierwotnie przestrzeń kilku hektarów, obecnie jednak co najmniej południowa i wschodnia część cmentarzyska została zlikwidowana na skutek wielokrotnych badań i prac rolnych. Pozostała część cmentarzyska znajduje się na polu ornym i na terenie sąsiadującego z polem lasu sosnowego.

W czasie jesiennej orki traktorami w 1956 r. natrafiono na obszarze zajmowanym przez cmentarzysko na szkielety ludzkie, znajdujące się

plytko pod powierzchnią. Pogłębiona orka zniszczyła kilkanaście szkieletów, a kości z nich zostały rozwleczone na dość znacznej przestrzeni. Również większość badanych później grobów była uszkodzona i posiadała niekompletne wyposażenie.

Badania przeprowadzone w 1957 r. koncentrowały się w północno-wschodniej części pozostałej reszty cmentarzyska. Przekopano przestrzeń 3,5 ara i odkryto na tym terenie 77 grobów szkieletowych i 27 jam. Groby układały się dość luźno obok siebie. Zdarzało się jednak, że jeden grób wkopywano w drugi, co powodowało niejednokrotnie uszkodzenie szkieletu w grobie starszym.

Na zbadanym terenie nie udało się zaobserwować jakiegoś regularnego układu grobów w rzędy. Również groby bogaciej wyposażone nie koncentrują się w określonej części cmentarzyska. Dokładne obserwacje w tym względzie utrudnia fakt znacznego zdekompletowania wyposażenia grobów, spowodowanego zniszczeniem wielu grobów przez orkę, jak również i to, że badania przeprowadzono na stosunkowo niewielkiej przestrzeni. Wydaje się, że w Kałdusie obserwacje w zakresie rozplanowania cmentarzyska są już obecnie nieosiągalne, ponieważ brak jest jakichkolwiek planów i opracowań szczegółowych z przeprowadzanych tam uprzednio badań, publikacje bowiem podają jedynie inwentarz grobów. Nie wiadomo również dokładnie, ile grobów zostało dotychczas przekopanych. Według obliczeń W. Łęgi cmentarzysko to liczyło ok. 500 grobów³. Należy ono do dużych cmentarzysk tym bardziej, że W. Łęga przy swoich obliczeniach brał pod uwagę groby dotychczas zbadane, a należy pamiętać, że nie zostało ono przebadane całkowicie. Wydaje się, że cmentarzysko w Kałdusie jeszcze obecnie, po badaniach w 1957 r., liczy ok. 200 nieprzebadanych grobów, a więc łącznie byłoby tam prawie 800 grobów.

Jak wspomniano wyżej, w czasie badań w 1957 r. odkryto 77 grobów szkieletowych, z których 36 było wyposażonych. Groby bez wyposażenia zawierały prawie zawsze szkielety znacznie uszkodzone, co pozwala przypuszczać, że wyposażenie mogło ulec zniszczeniu równocześnie ze szkieletem. Duża stosunkowo ilość zabytków luźnych, pochodzących z grobów zniszczonych całkowicie lub częściowo, potwierdza to przypuszczenie.

Ponieważ teren cmentarzyska był przez czas dłuższy użytkowany jako pole orne, a szkielety znajdowały się przeważnie dość płytko pod powierzchnią, były one na ogół dość słabo zachowane, chociaż zdarzały się również zachowane w stanie zupełnie dobrym.

Z wyjątkiem grobu 32, który zawierał dwa szkielety — kobiety i mężczyzny — wszystkie pozostałe groby były pojedyncze. Zmarli ułożeni byli na wznak, najczęściej z rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia. Wyjątek od tej reguły stanowią dwa groby: grób 24, w którym zmarłego, kulawego na prawą nogę, pochowano plecami do góry. Miał on prawą

rękę podłożoną pod piersi a lewą lekko zgiętą w łokciu. Czaszka, zapewne odcięta od tułowia i nieco od niego odsunięta, leżała w normalnej pozycji na wznak (Tabl. XXXV, 1). Natomiast grób 32, podwójny, zawierał szkielet kobiety położonej na wznak, której prawa ręka była silnie zgięta w łokciu tak, że dłoń znajdowała się pod brodą, a lewa położona nieco poniżej piersi, zaś szkielet mężczyzny w tym grobie ułożony był na prawym boku, z nogami lekko zgiętymi w kolanach i podsuniętymi pod nogi kobiety. Dłoń lewej ręki leżała na żebrach kobiety, a prawa pod jej lewą łopatką. Obydwa szkielety były twarzami zwrócone do siebie (Tabl. XXXV, 2).

Szkielety w grobach ułożone były w kierunku wschód-zachód, często z odchyleniem w kierunku północnym. Zmarłych układano częściej głowami na zachód, rzadziej na wschód, jednak układ ten nie był uzależniony od płci zmarłego. Jedyne odkryty grób usytuowany w kierunku północ-południe zawierał szkielet osobnika młodocianego, ułożony głową na północ.

W dwóch wypadkach (grób 48 i 74) zaobserwowano ślad próchna drzewnego. W grobie 48 próchno to znajdowało się wzdłuż prawej połowy szkieletu, a w grobie 74 w okolicy obojczyka i na kręgosłupie w okolicy szyi. Próchno to jest pozostałością po obstawie lub trumnie drewnianej. Natomiast w grobie 51 znaleziono gwóźdź żelazny, zapewne od trumny.

Wyposażenie zmarłych stanowiły kabłączki skroniowe, noże, znajdowane czasem łącznie z okuciami pochewek, krzesiwa, pierścionki, kolczyk, misa drewniana okuta pozłacaną blachą brązową, naczynie gliniane i paciorki szklane.

ANALIZA MATERIAŁU ZABYTKOWEGO

Na podstawie wstępnych obserwacji szkieletów w terenie, bez udziału antropologa, oraz na podstawie analizy wyposażenia grobów ustalono, że na ogólną liczbę 77 grobów odkryto 64 groby osobników dorosłych, 5 grobów osobników młodocianych i 8 grobów dziecięcych. Wśród grobów osobników dorosłych wyróżniono 29 grobów kobiecych i 16 grobów męskich i 1 grób podwójny kobiety i mężczyzny. Pozostałe 18 grobów to przeważnie groby zniszczone, w których szkielety zachowały się fragmentarycznie a wyposażenia nie było.

Pochówki wyjątkowe

Wspomniane wyżej dwa groby o pochówku różniącym się od powszechnie spotykanego (grób 24 i 32) wymagają bardziej szczegółowego rozpatrzenia.

nia. Grób 24, w którym zmarłego pochowano na brzuchu, ma analogie zarówno z Kujaw jak i z Wielkopolski. W grobie II w Gwiazdowie, pow. Poznań, oraz na cmentarzysku w Adolfinie, pow. Aleksandrów Kujawski, znaleziono szkielety kobiet ułożonych plecami do góry, z głową wykręconą na bok. Także na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Bodzanowie, pow. Aleksandrów Kujawski, jeden z grobów zawierał szkielet kobiety w takim samym układzie⁴. Grób z cmentarzyska w Kałdusie różni się jednak tym od wspomnianych wyżej grobów, że był w nim pochowany najprawdopodobniej mężczyzna, któremu po śmierci ucięto głowę i położono ją na wznak w grobie odsuwając ją nieco od tułowia.

Opisane wyżej pochówki wiążą się przypuszczalnie z zabiegami magicznymi stosowanymi we wczesnym średniowieczu, a nawet wcześniej, w odniesieniu do osób podejrzanych o czary lub chęć czynienia złego nawet po śmierci. Według notatki z XVII w. ludzi takich nazywano strzygą i grzebiąc układano ich grzbietem do góry, albo ucinano im głowę⁵. W wypadku opisywanego grobu z Kałdusa zastosowano obydwie wspomniane zabiegi, jak wykazuje układ szkieletu. Ponieważ grób ten zawierał szkielet człowieka kulawego, a tacy ludzie w opinii środowisk wiejskich jeszcze obecnie uchodzą często za znajdujących czary, należy sądzić, że i ten człowiek wydawał się groźny swoim współczesnym i dlatego został w ten sposób pochowany, by po śmierci nie mógł już nikomu szkodzić.

Grób 32 był grobem podwójnym. Groby takie są rzadko spotykane na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach w Polsce. Ścisłych analogii do tego grobu brak w dotychczasowej literaturze. W grobach opublikowanych zmarli zawsze ułożeni są na wznak obok siebie⁶. Pewną zbliżoną formę reprezentuje grób podwójny z Wierzenicy, pow. Poznań. W grobie tym zmarli zwróceni byli twarzami do siebie a dłonie mieli splecione⁷. Omawiany grób podwójny z Kałdusa ma tak charakterystyczny układ szkieletów, że nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż pochowano w nim dwie bliskie sobie osoby, najprawdopodobniej męża i żonę (Tabl. XXXV, 2).

Wyposażenie grobów

Kabłaczki skroniowe. Najliczniejszymi zabytkami stanowiącymi wyposażenie zmarłych są kabłaczki skroniowe. Znaleziono ich ogółem 42, z czego 27 w grobach, a pozostałe stanowią znaleziska luźne z terenu cmentarzyska. Ilość kabłaczek w grobach była różna, a mianowicie: w grobie 1 było 6 kabłaczek, w grobie 61, 67 i 68 po 5 kabłaczek, w grobie 29 znaleziono 3 kabłaczki, w grobie 13 były 2 kabłaczki, a pojedynczo występowały w grobach nr 10, 45, 49 i 59.

Kabłączki te można podzielić na kilka rodzajów: małe, krępe z grubego drutu brązowego, posrebrzane (Tabl. XXVI, 2; XXVIII, 17, 19; XXIX, 6; XXXIII, 4, 8), duże kabłączki z niezbyt grubego drutu brązowego, również często posrebrzane (Tabl. XXV, 5; XXIX, 8). Formę pośrednią między tymi dwoma rodzajami stanowią kabłączki z dość grubego drutu brązowego lub z ołowiu (Tabl. XXVI, 5, 11—13; XXX, 1—3). Kabłączki z ołowiu znajdowano prawie zawsze w bardzo złym stanie, niejednokrotnie pokruszone i zdeformowane (Tabl. XXVIII, 1, 3; XXX, 4, 6, 7, 8, 11—13; XXXIII, 9—11).

Dwa spośród pięciu kabłączków znalezionych w grobie 61 miały końce zachodzące na siebie tak, że tworzyły obwód zamknięty, a dwa inne nie posiadają uszka, a są tylko kółkami zamkniętymi (Tabl. XXIX, 8).

Osobny rodzaj kabłączków stanowią okazy puste, ornamentowane. Znaleziono dwa takie kabłączki: jeden luźno na powierzchni, drugi w grobie 67, gdzie były jeszcze 3 kabłączki z drutu brązowego, posrebrzane i jeden z cyny. Kabłączek z grobu 67 wykonany jest z blachy brązowej, drugi zaś okaz z blachy srebrnej. Kabłączek z grobu 67 ma wypukły wzór w postaci dwóch lub trzech wałeczków schodzących się pod kątem prostym i tworzących dwa pasma krzyżujących się zygzaków (Tabl. XXX, 5). Niezupełnie ścisłą analogię do niego stanowi kabłączek również z Kałdusa, posiadający podobny rodzaj zdobienia⁸.

Kabłączek z blachy srebrnej ma głęboko ryty ornament w postaci potrójnych rombów i podwójnych, otwartych kółek, połączonych linią prostą (Tabl. XXXIII, 12).

Wszystkie wyżej omówione kabłączki należą, według typologii K. Musianowicz, do typu III, w obrębie którego kabłączki puste tworzą typ IIIA. Kabłączki tego typu występują głównie w XI i XII w.⁹. Wyjątek stanowią dwa kabłączki w postaci zamkniętych kółek bez uszka, zaliczane przez K. Musianowicz do typu I i datowane na X—XIII w.^{9a}.

Kolczyk. Z ozdób kobiecych, oprócz kabłączków skroniowych, znaleziono również kolczyk z cienkiego drutu srebrnego, na który były nawleczone trzy walcowate wisiorki z cienkiej blachy srebrnej wypukłe z jednego boku i płaskie z drugiego. Strona wypukła była uszkodzona (Tabl. XXIX, 5). Dwa z tych wisiorków połączone były z sobą cieniutkim łańcuszkiem srebrnym, znajdującym się przy obu brzegach od strony zewnętrznej. Trzeci wisiorek był pierwotnie również w ten sposób unieruchomiony na drucie kolczyka, lecz na skutek uszkodzenia trzymającego go łańcuszka oderwał się od całości. Łańcuszek, którym były przytrzymywane wisiorki, był u góry, a przed uszkodzeniem zapewne również i u dołu, zahaczony o drucik tworzący kolczyk. Prawie identyczne trzy

kolczyki znane są ze skarbu wczesnośredniowiecznego, znalezione w miejscowości Cienkowiec, pow. Ząbkowice¹⁰. Pewną analogię do kolczyka z Kałdusa stanowić może także kolczyk z Pucka, posiadający jednak tylko dwa walcowate wisioriki ażurowe, najprawdopodobniej połączone również cienkim łańcuszkiem¹¹.

Paciorki. Występujące niejednokrotnie w grobach paciorki wykonane są z różnego rodzaju surowca: ołowiu, szkła, bursztynu i kamieni półszlachetnych. Paciorków ołowianych znaleziono 4, wszystkie w grobie 37 (Tabl. XXVIII, 6). Są one odlewane, a kształtem przypominają paciorki srebrne, jednak powierzchnia ich jest zatarta, przez co wzór na nich jest niewyraźny. Paciorki te mają kształt wydłużony i w ogólnym zarysie przypominają ołowiany paciorek z Gruczna pow. Świecie¹², mają jednak wzdłuż na całej powierzchni po 4 rzędy guzków i rozszerzają się lekko przy końcach. Bardzo podobny do nich jest również fragment ołowianego paciorka z Gdańska¹³.

Paciorki szklane znajdowano zarówno w grobach jak i luźno na powierzchni. W grobach występują one w różnych ilościach, a mianowicie: w grobie 1 były 3 paciorki (Tabl. XXV, 2, 3, 4), w grobie 13 znaleziono 68 paciorków (Tabl. XXVI, 8), w grobie 40 było 9 paciorków szklanych i 1 z fluorytu (Tabl. XXVIII, 7—11). Ponadto na terenie cmentarzyska znaleziono 64 luźne paciorki ze zniszczonych grobów (Tabl. XXXII, 11, 12, 14—25), wszystkie szklane z wyjątkiem jednego wykonanego z krwawnika (Tabl. XXXII, 14) i trzech z bursztynu (Tabl. XXXII, 19, 23 i 25).

Paciorki z grobu 1 mają kolor szary: jeden z nich jest kształtu nieregularnego, drugi płaski, okrągły, zdobiony plecionką w kolorze żółtym, trzeci jest również płaski, niezdobiony. Paciorki z grobu 13 są w przeważającej większości nieforemne, małe, barwy żółtej. Niektóre z nich są kształtem zbliżone do długich paciorków dwustożkowatych. W grobie 40 znaleziono 3 wieloboczne paciorki podłużne koloru szarego, z wtapianymi zygzakami w kolorze żółtym, białym i zielonkawym na przemian z czarnym, 1 mały paciorek szary ze śladami żółtej ornamentyki oraz nieco większy beczułkowaty paciorek brunatny z wtapianymi zygzakami koloru zapewne białego.

Wśród paciorków szklanych znalezionych luźno przeważają okazy dość duże, przeważnie dwustożkowate, barwy zielonkawoniebieskiej (15 paciorków). Ponadto występują małe płaskie paciorki zielone, żółte i niebieskie, paciorki dwubarwne, szary z żółtymi guzkami i szary z zielonkawym ornamentem wolutowym, oraz dwa paciorki z przezroczystego szkła z wtopioną folią złotą (Tabl. XXXII, 22).

Do paciorków z kamieni półszlachetnych należy płaski paciorek dwustożkowaty, zrobiony z fluorytu. Jest on barwy fioletowoszarej. Znale-

ziono go w grobie 40. Drugim paciorkiem tego rodzaju jest znaleziony luźno, podłużny, wieloboczny paciorek z krwawnika.

Wszystkie opisane wyżej paciorki mają wiele analogii wśród wczesno-średniowiecznych zabytków tego rodzaju na terenie Pomorza, Kujaw i Wielkopolski¹⁴.

Zawieszka. W grobie 27 nieco poniżej kości obojczyka znaleziono uszkodzoną zawieszkę z blachy brązowej, złożonej podwójnie (Tabl. XXVI, 19). Jedna część tej zawieszki, zdobiona, zachowała się bardzo fragmentarycznie, druga, bez ornamentu, jest również częściowo uszkodzona. Przedmiot ten wykonany jest z bardzo cienkiej blachy. Ornamentu nie udało się odtworzyć. Był on wykonany tą samą techniką, jaką obserwuje się na okuciach pochewek noży (Tabl. XXVI, 10; XXVIII, 22). Wydaje się, że zawieszka ta była pierwotnie podobna do okazu pochodzącego z Noskowa, pow. Sławno, była jednak inaczej zdobiona¹⁵.

Ozdoby z bursztynu. Z ozdób bursztynowych znaleziono 3 małe, płaskie paciorki barwy ciemnopomarańczowej (Tabl. XXXII, 19, 23, 25) oraz niezbyt foremny krzyżyk (Tabl. XXXII, 13). Wszystkie te zabytki znaleziono luźno na powierzchni cmentarzyska. Wspomniany wyżej krzyżyk bursztynowy ma nierówne ramiona. W najdłuższym z nich znajduje się ukośnie przewiercony otwór. Jedno z poprzecznych ramion jest częściowo odłamane. Krzyżyk ten mógł równie dobrze służyć jako przedmiot magiczny jak i być wyrazem przekonań religijnych jego właściciela. Podobne krzyżyki, niestarannie obrabione, występują również w górnych poziomach osadniczych wczesnośredniowiecznego Gdańska¹⁶.

Pierścionki. Osobną grupę ozdób stanowią pierścionki, których znaleziono ogółem 7 okazów. Pierścionek z grobu 13 wykonany jest z taśmy brązowej, najszerszej pośrodku. Końce taśmy zachodzą daleko na siebie. Ornament w postaci ukośnych kresek wykonany jest ścięciem wibrującym (Tabl. XXVI, 3). Z grobu 45 pochodzi pierścionek srebrny, wykonany z dwóch cienkich drucików, skręconych podwójnie wokół siebie i przyplaszczonych z trzech stron. Obydwa końce tego pierścionka są ułamane (Tabl. XXVIII, 18). Okaz ten jest bardzo podobny do pierścionka z miejscowości Lubowo, pow. Słupsk, oraz do pierścionka z Końskich¹⁷. W grobie 68 znaleziono pierścionek dość gruby z drutu brązowego. Był on posrebrzany i posiadał nie schodzące się, ukośnie ścięte końce. Analogię do niego stanowi pierścionek z Komorowa, pow. Szamotuły¹⁸. Znalezione luźno dwa prawie identyczne pierścionki z taśmy brązowej miały oczka z rozklepanych na płasko końców taśmy (Tabl. XXXII, 3, 7). Analogiczny okaz znaleziono na cmentarzysku w Starym Brześciu¹⁹. Do luźnych znalezisk należą również dwa fragmenty pierścionków z taśmy brązowej. Jeden z nich ma szerokość jednakową na całej długości i zdobiony jest grupkami małych kóleczek tworzących sześciolistne kwiatki

(Tabl. XXXII, 4). Drugi fragment ma ślady ornamentu wykonanego ścięciem wibrującym, ale powierzchnia jest zatarta a wzór trudny do odtworzenia. Pierścionelek ten był szerszy pośrodku i węższy przy końcach (Tabl. XXXII, 6).

Noże. Bardzo często spotykanymi w grobach zabytkami są noże żelazne. Znalaziono ich 34, z czego 25 w grobach, pozostałe zaś należą do znalezisk luźnych. Noże występowały w grobach zawsze pojedynczo i były przeważnie bardzo źle zachowane. Najczęściej stanowiły one wyposażenie grobów kobiecych, gdyż tylko 5 noży pochodzi z grobów męskich. Narzędzie to znajdowano zawsze w okolicy bioder, przeważnie z lewej strony (15 grobów). Wszystkie noże z grobów kobiecych są nie duże i posiadają przy trzpieniu obustronne podcięcie. Grzbiety tych noży są albo proste albo lekko kabłąkowane.

Dwa największe noże pochodzą z grobów męskich. Nóż z grobu 4 ma ułamany koniec ostrza. Zachował się na długości 17,3 cm. Dość szerokie ostrze z kabłąkowanym grzbietem przechodzi łagodnie w trzpień (Tabl. XXV, 6). Drugi z tych noży, również z ułamanym ostrzem, pochodzi z grobu 50. Długość jego łącznie z trzonkiem wynosi 24,7 cm. Nóż ten miał wyjątkowo długi trzpień (8,5 cm). Trzonek noża wykonany jest z kości. Zachowały się na nim ślady wygładzania, jednak znaczna część powierzchni jest zniszczona. Jest to jedyny zachowany trzonek noża znaleziony w czasie badań w 1957 r. Ostrze tego noża ma 14,5 cm długości, jest dość szerokie, zwężające się z obu stron przy trzpieniu i posiada grzbiet prosty (Tabl. XXIX, 1).

Wczesnośredniowieczne kościane trzonki noży, niekiedy zdobione, znane są z terenu Pomorza, nie zachowały się przy nich jednakże ostrza noży²⁰.

Okucia pochewek. Ponieważ noże noszono przeważnie w pochewkach, zachowało się kilka metalowych okuć stanowiących zakończenie pochewki oraz nity, służące do spajania pochewek z materiałów organicznych, prawdopodobnie skóry.

W grobie 4 znaleziono żelazne okucie dolnej części pochewki składające się z dwóch blaszek nieregularnego kształtu. Blaszki te miały półkoliste wycięcia zapewne dla umocowania ich na pochewce. Zabytek ten zachowany jest fragmentarycznie i zapewne dlatego nie udało się odnaleźć do niego analogii (Tabl. XXV, 8).

Okucie dolnej części pochewki noża z grobu 13 wykonane jest z cienkiej blachy brązowej. Tkwią w nim 4 nity brązowe, a oprócz tego zachowały się dwie przedziurawione, małe blaszki z brązu oraz jeden nit brązowy. W czasie odkrycia okucie pochewki i nity znajdowały się w układzie przedstawionym na Tabl. XXVI, 10. Okucie to ma po jednej

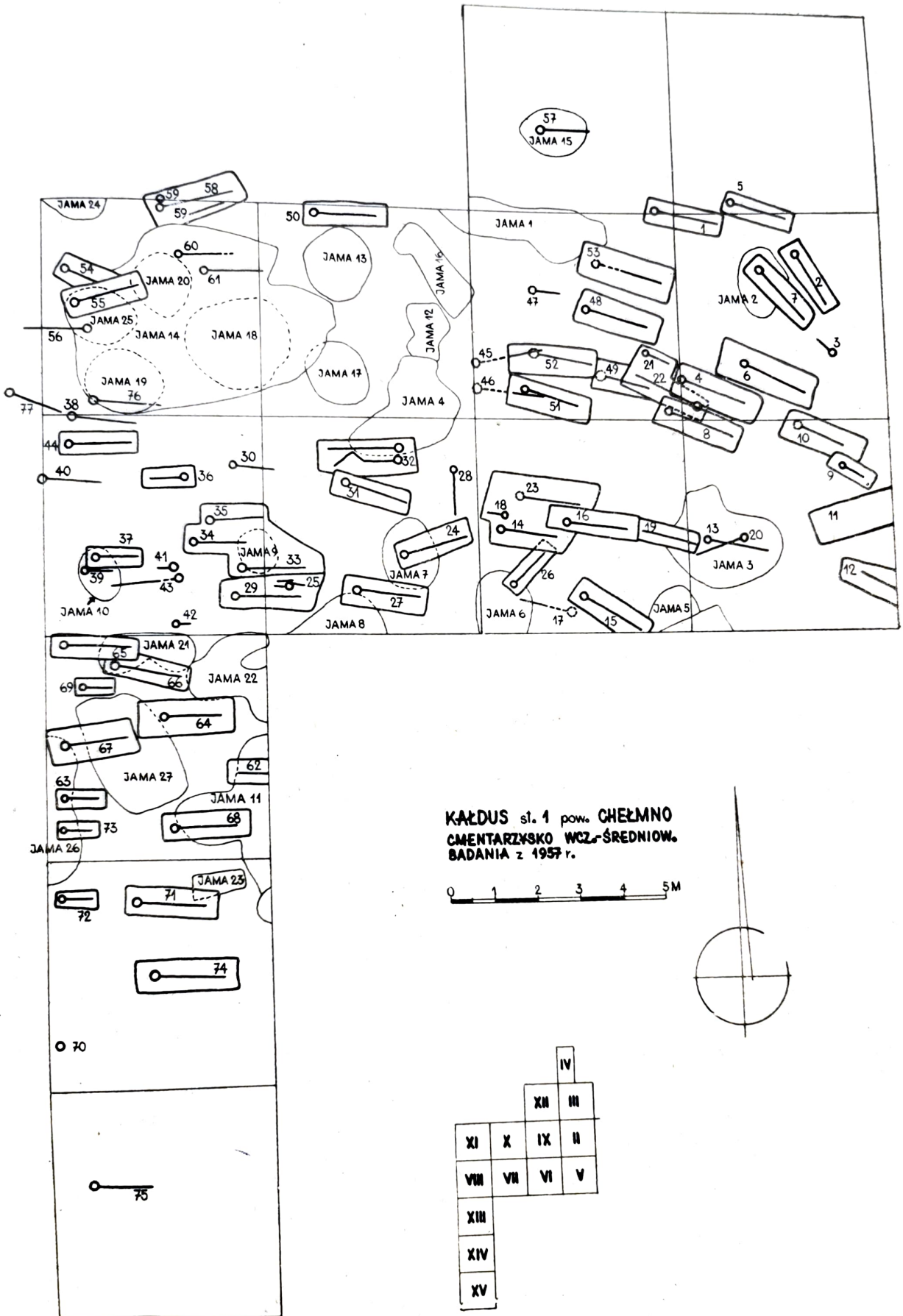
stronie ornament wypukły w postaci plecionki, wybijany od wewnątrz i z zewnątrz. Obydwa brzegi okucia obwiedzione są linią wypukłych guzków zarówno po stronie zdobionej jak i niezdobionej. Bardzo podobne, ale nieco większe, okucie pochewki noża znaleziono na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Łętowicach pow. Wejherowo²¹. Również okucie z Komorowa, pow. Szamotuły, jest bardzo podobne zarówno w kształcie jak i ornamentyce do okucia pochewki noża z grobu 13²².

Fragmentarycznie zachowane okucie pochewki noża z grobu 49, wykonane z cienkiej blachy brązowej, jest bogato ornamentowane od strony zewnętrznej (Tabl. XXVIII, 22). Po drugiej stronie okucia jest również ornament ale znacznie uboższy. Obydwie strony zdobione są motywem geometrycznym, wykonanym przez wybijanie od wewnątrz i z zewnątrz wypukłych guzków. Strona zewnętrzna tego okucia ma wypukły ornament w postaci prostokątów z przekątnymi, które są połączone ukośnie ustawionym prostokątem. Po drugiej stronie okucia zdobienie stanowią wsuwane w siebie owale, wybijane z zewnątrz. Brzeg okucia na całej powierzchni ma wypukłą obwódkę w postaci gęsto przy sobie wybijanych małych guzków. W zabytku tym zachowały się dwa nity, natomiast 3 nity znaleziono w pewnym oddaleniu, w układzie przedstawionym na Tabl. XXVIII, 22, a czwarty nit leżał przy okuciu pochewki. Wszystkie nity mają płytkę górną okrągłą, dolną kwadratową. Górna płytka obwiedziona jest linią wypukłych guzków. Ponieważ okucie to nie zachowało się w całości, nie wiadomo, jaki był jego pierwotny kształt. Być może, było ono podobne do okucia znalezionego również w Kałdusie²³.

K r z e s i w a. W grobach męskich oprócz noży znajdowano czasem także krzesiwa. Znaleziono dwa całe okazy (Tabl. XXV, 9; XXIX, 11) w grobie 5 i 64. Żelazny przedmiot z grobu 4 (Tabl. XXV, 7) jest przypuszczalnie fragmentem krzesiwa, nieco dłuższego od krzesiw zachowanych w całości. Całe okazy reprezentują typ ogniwkowy, natomiast przedmiot z grobu 4 stanowi najprawdopodobniej fragment krzesiwa dwukabłąkowego, ponieważ przed wyjęciem go z ziemi miał on kształt bardzo podobny do krzesiw tego typu. Zły stan zachowania cienkich końców przypuszczalnych kabłąków spowodował, że po zakonserwowaniu kształt tego przedmiotu uległ zmianie. Jakkolwiek z terenu Pomorza nie ma dotąd krzesiw dwukabłąkowych wczesnośredniowiecznych²⁴, wydaje się, że omawiany przedmiot stanowi część tego rodzaju krzesiwa.

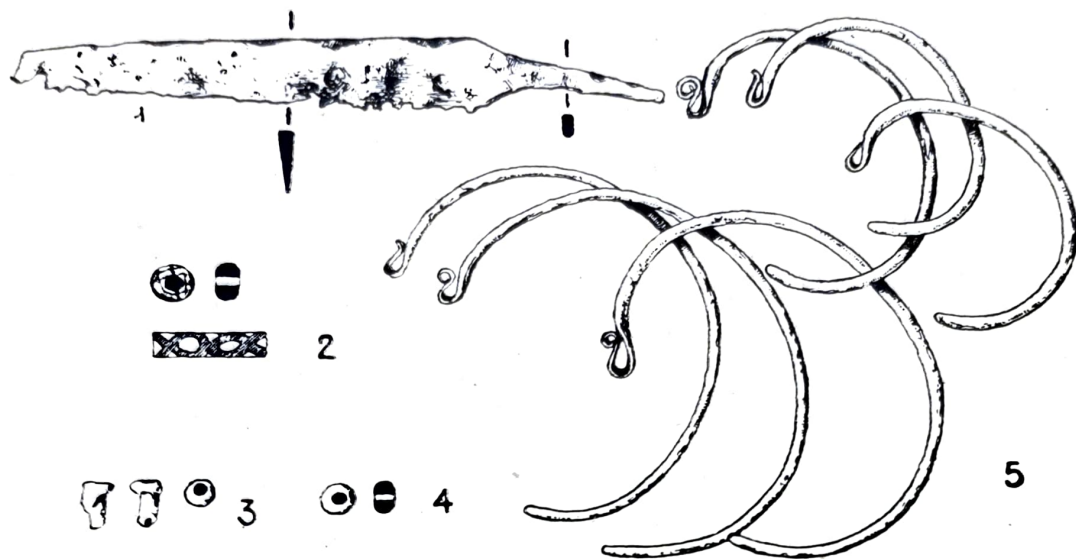
N a c z y n i a. Wyposażając zmarłych w narzędzia i ozdoby dawano im do grobu również naczynia, zapewne z pożywieniem. Na omawianym cmentarzysku stwierdzono występowanie czterech rodzajów naczyń: drewniane okute blachą brązową, drewniane z okuciami żelaznymi (wiadra), blaszane oraz gliniane.

Tablica XXIV

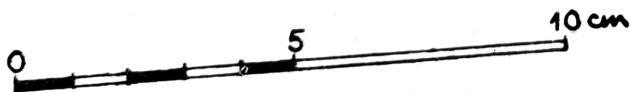
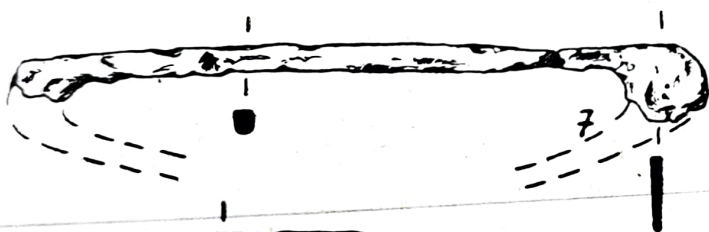

Kałdus, pow. Chełmno st. 1. Rozmieszczenie grobów na terenie badanym w 1957 r.

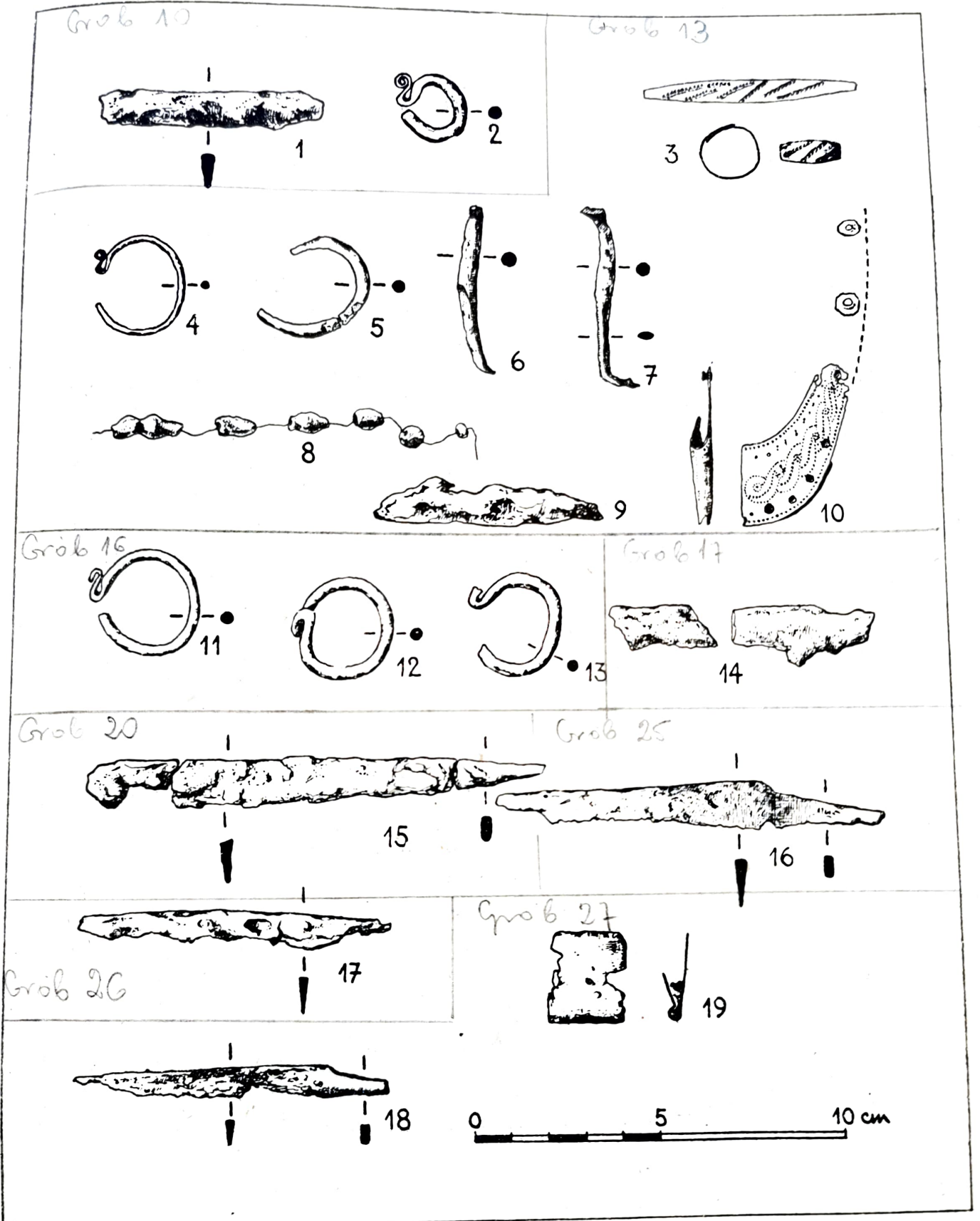
Grób 1

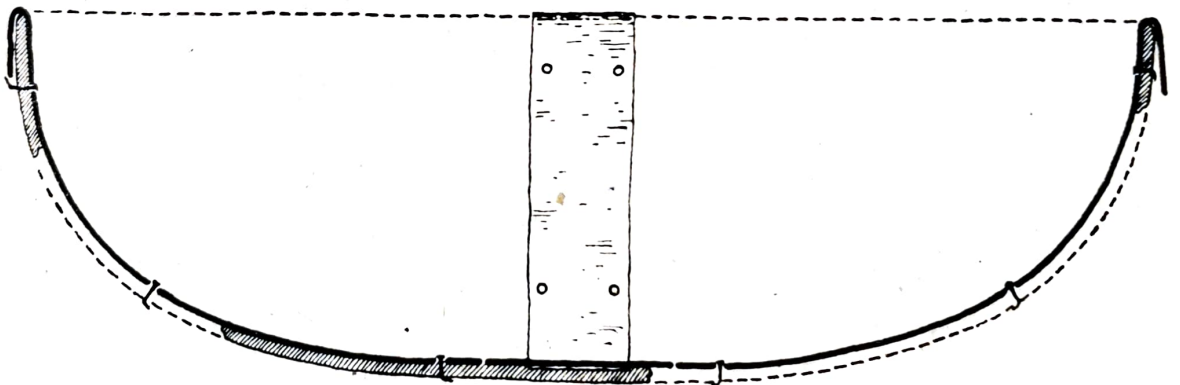
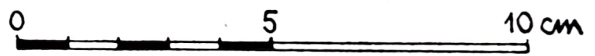
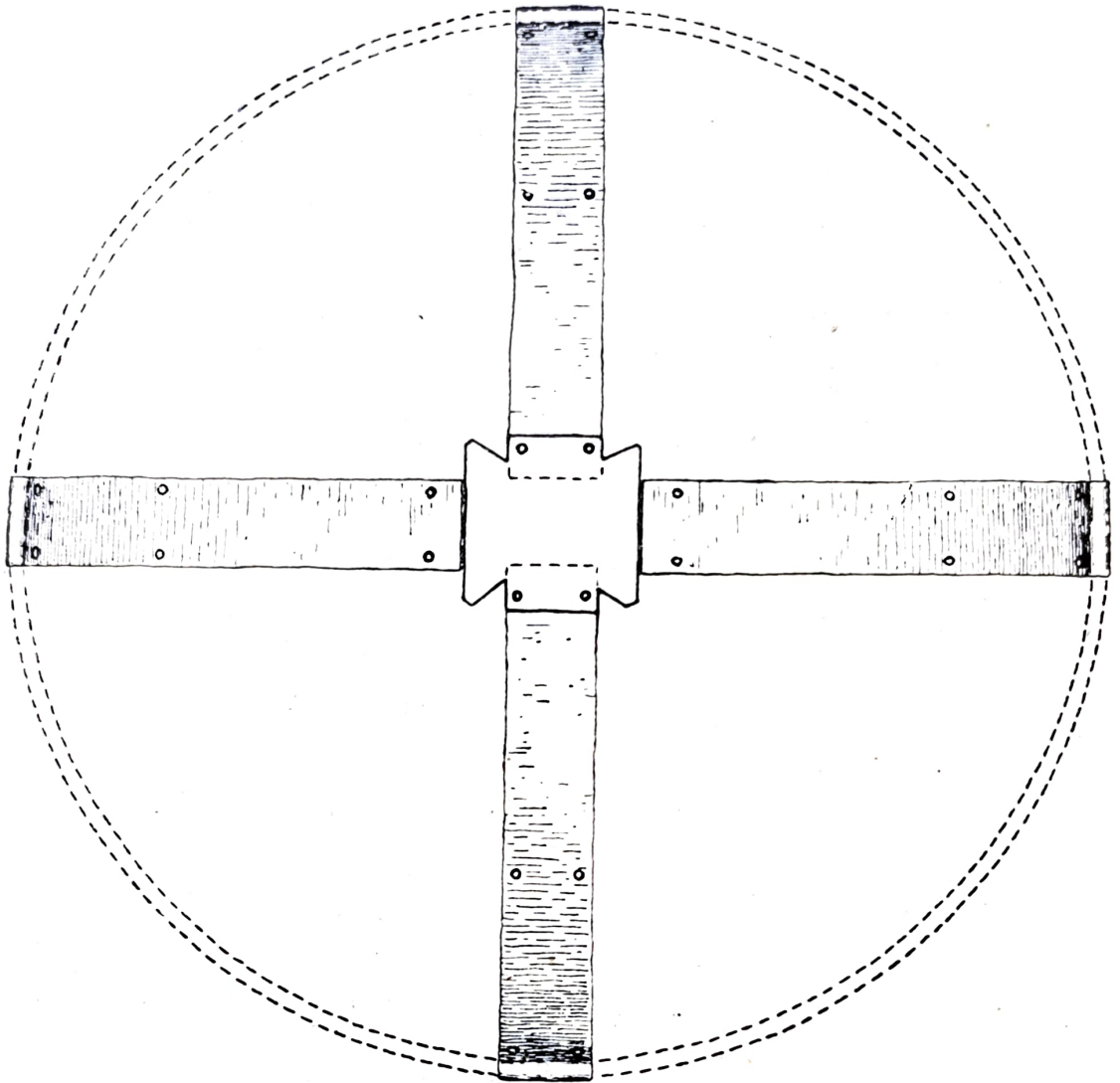
Grób 4

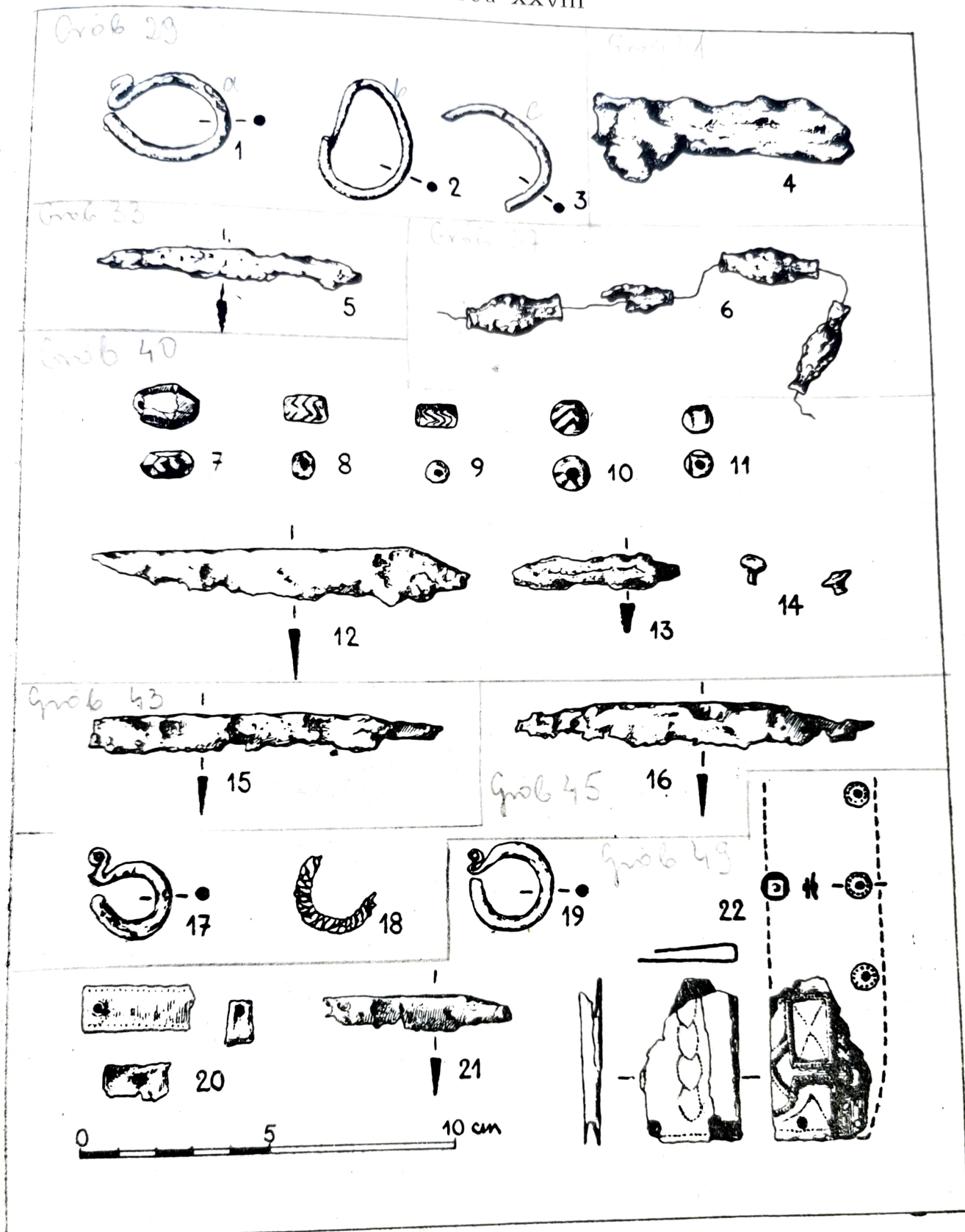
Kałdus, st. 1. 1, 6, 10 — noże żelazne, 2, 3, 4 — paciorki szklane, 5 — kabłączki skroniowe, 7, 9 — krzesiwa żelazne; 8 — okucie pochewki noża, żelazne. 1—5: grób 1; 6, 7: grób 4; 8—10: grób 5

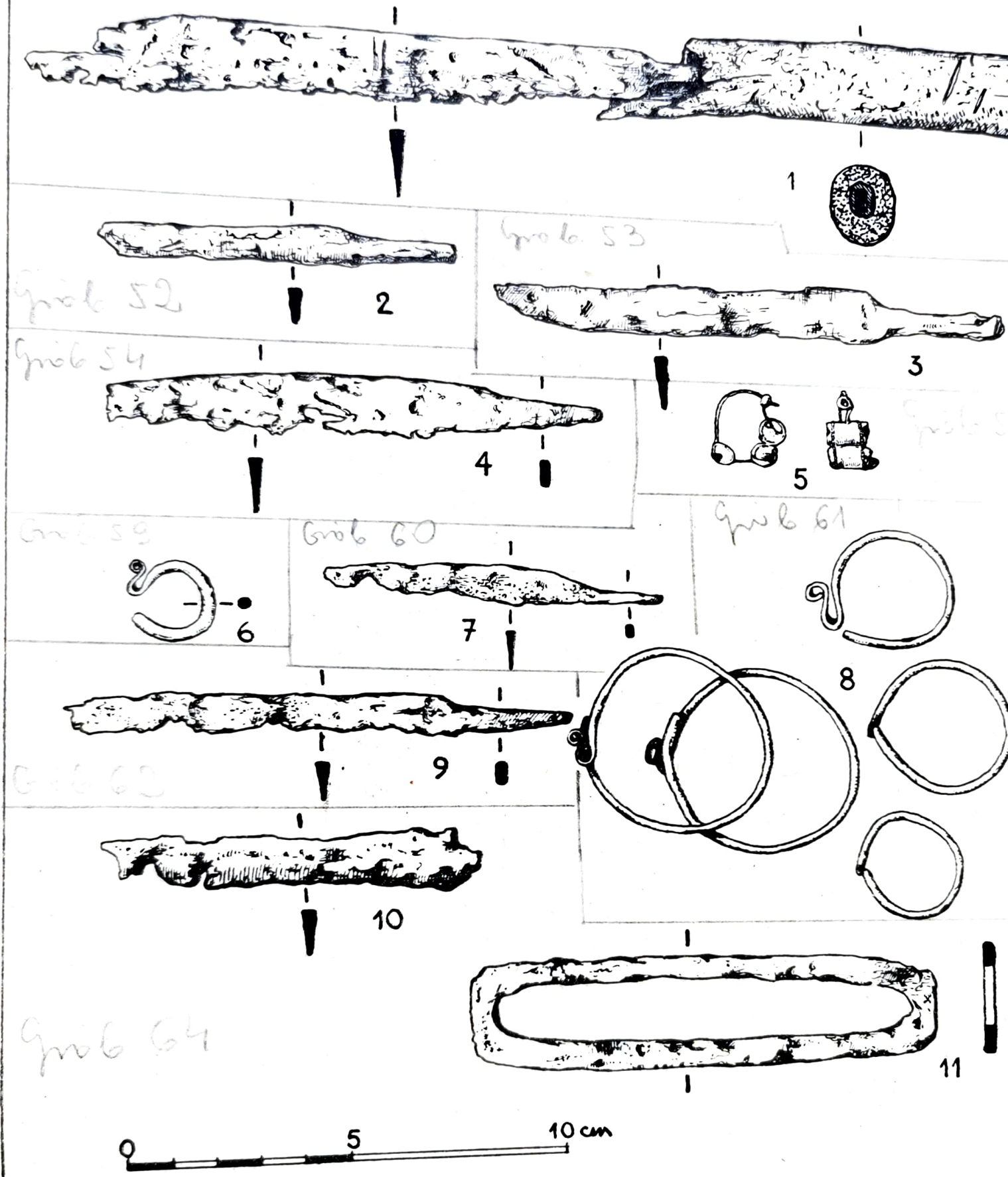
Kałdus, st. 1. 1, 9, 14—18 — noże żelazne, 2, 4, 5, 11—13 — kabłączki skroniowe, 3 — pierścionek brązowy, 6, 7 — nieokreślone przedmioty żelazne, 8 — paciorki szklane, 10 — okucie pochewki noża, brązowe, 19 — zawieszka brązowa. 1, 2 grób 10; 3—10 grób 13; 11—13 jama grobu 16; 14 grób 17; 15 grób 20; 16 grób 25; 17 grób 26; 18, 19 grób 27

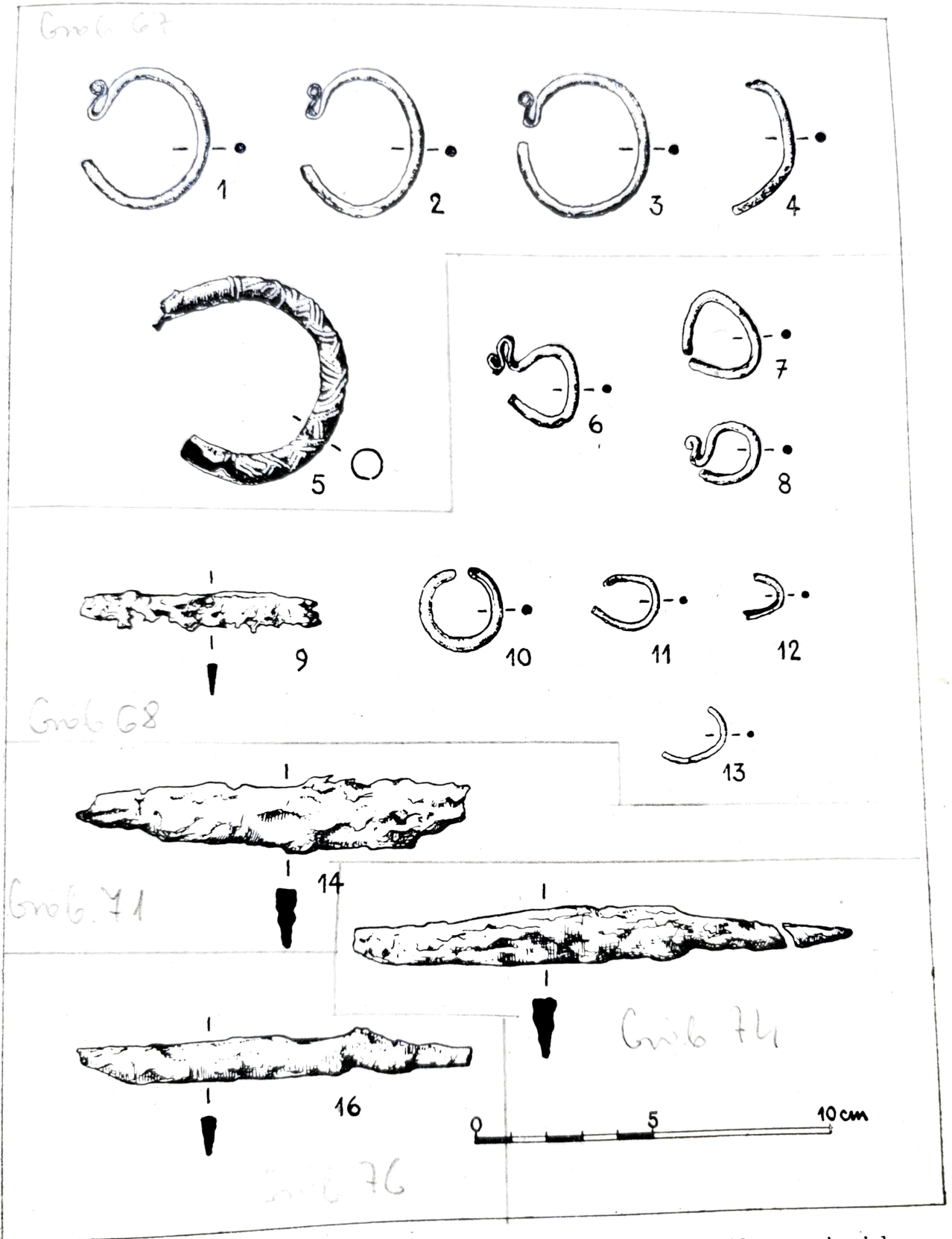
Kaidus, st. 1. Rekonstrukcja drewnianej misy z okuciem wewnątrz z taśm brązowych, złożonych. Widok z góry i przekrój. W przekroju grubość blachy powiększona dwukrotnie

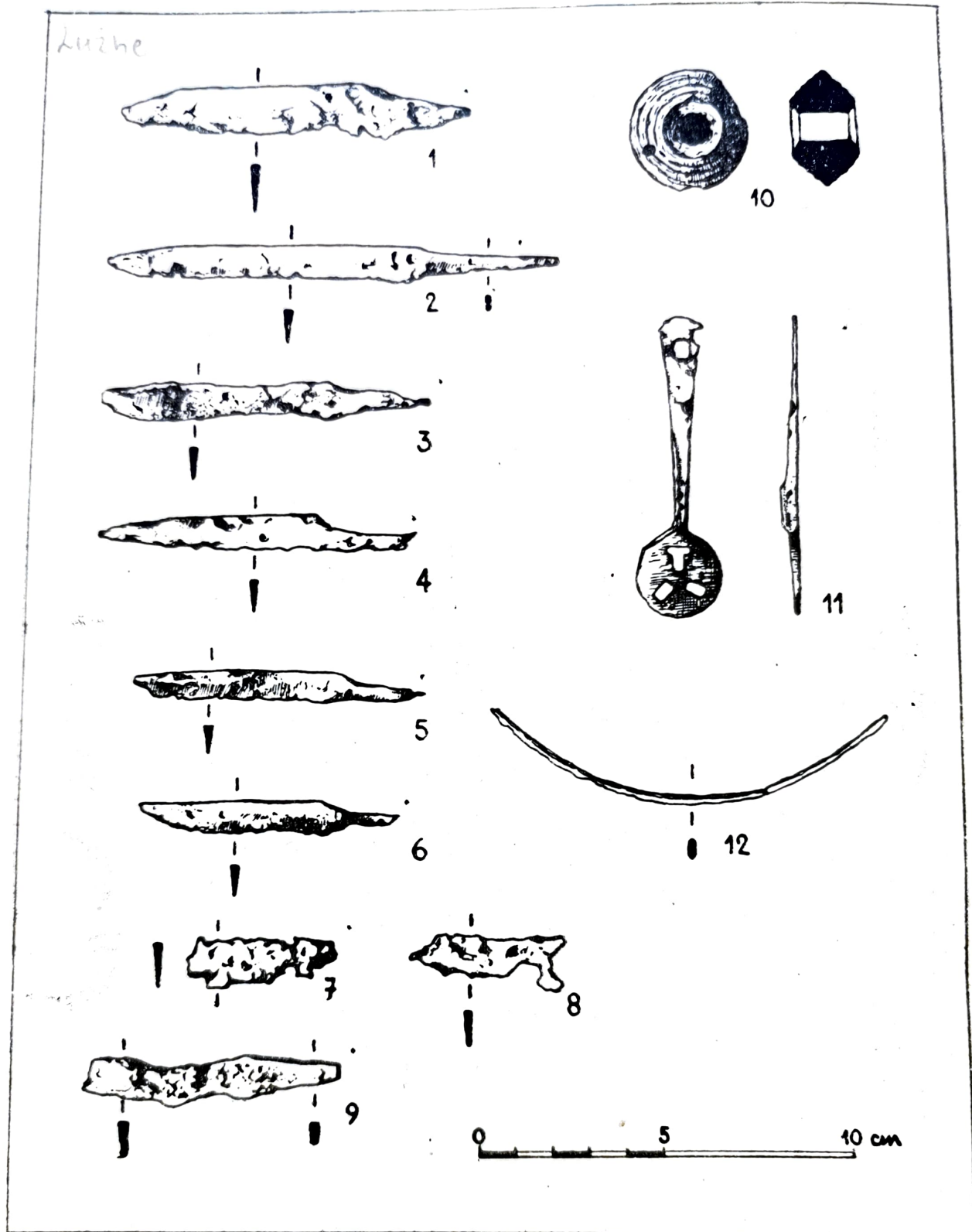
Kałdus, st. 1. 1—3, 17, 19 — kabłączki skroniowe, 4, 5, 12, 13, 15, 16, 21 — noże żelazne, 6 — paciorki ołowiane, 7 — paciorek z fluorytu, 8—11 — paciorki szklane, 14 — nity cynowe, 18 — pierścionek srebrny, 20 — okucie brązowe, 22 — brązowe okucie pochewki do noża. 1—3: grób 29; 4: grób 31; 5: grób 33; 6: grób 37; 7—12, 14: grób 40; 13: jama grobu 40; 15: grób 43; 16—18: grób 45; 19—22: grób 49

Kałdus, st. 1. 1—4, 7, 9, 10 — noże żelazne, 5 — kolczyk srebrny, 6, 8 — k
 Grób 50; 2: grób 52; 3: grób 53; 4: grób 54; 5: grób 55; 6: grób 59; 7: grób 60; 8: grób 61; 9: grób 62; 10, 11: grób 64

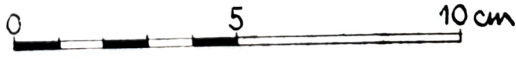

Kałdus, st. 1. 1—8, 11—13 — kabłączki skroniowe, 9, 14—16 — noże żelazne,
 10 — pierścionek posrebrzany, 1—5: grób 67; 6—13: grób 68; 14: grób 71; 15: grób
 74; 16: grób 76

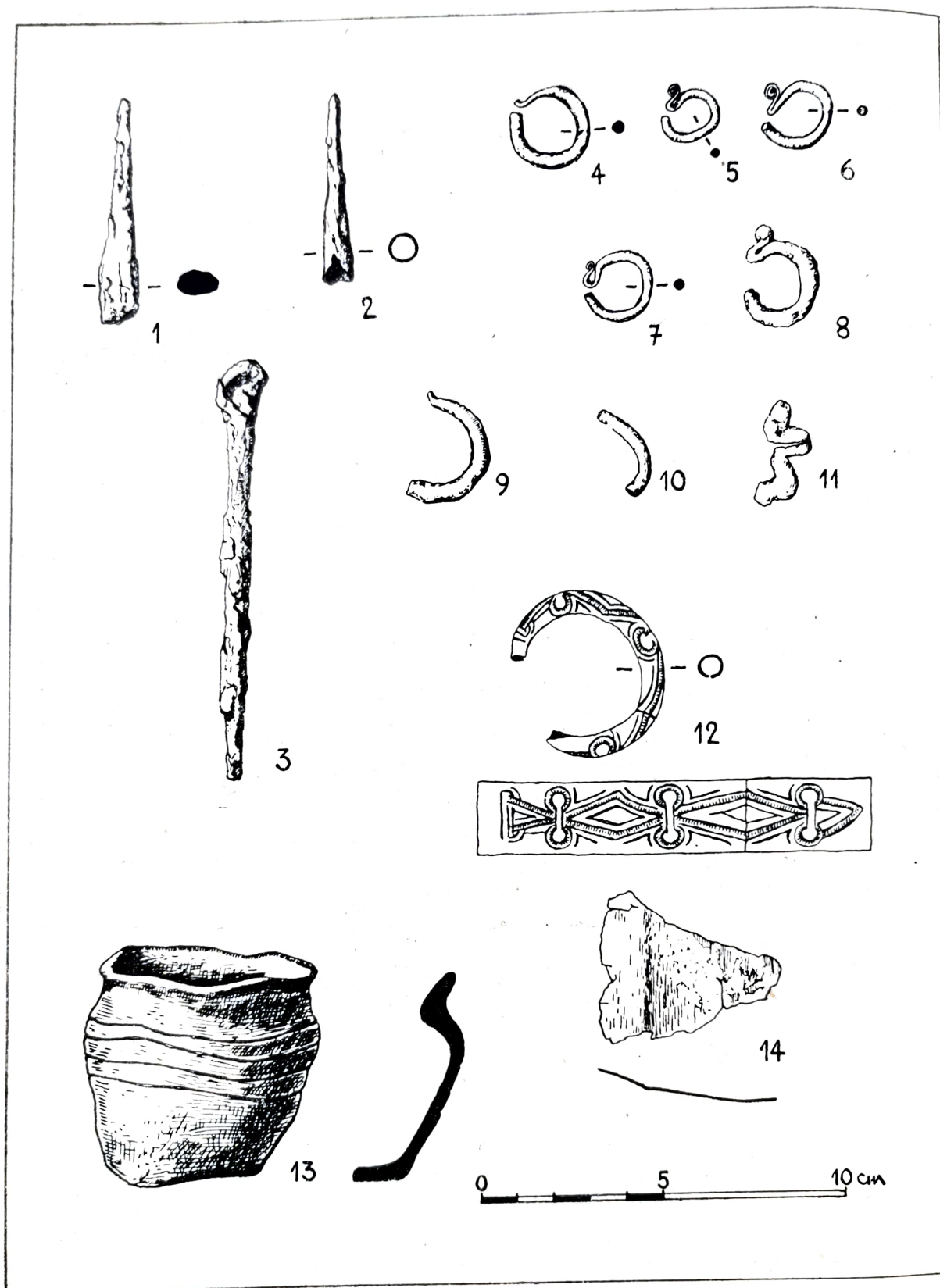

Kałdus, st. 1. 1-9 — noże żelazne, 10 — przęślik z lupku, 11 — klucz żelazny, 12 — fragment obręczy żelaznej. 1: luźny z odc. XIII; 2: luźny z odc. XIV; 3: luźny z odc. VIII; 4: luźny z jamy 13; 5: luźny z odc. IX; 6: luźny z odc. XV; 7: luźny z jamy grobu 31; 8: jama 14; 9: luźny spoza wykopu; 10: jama 23; 11: luźny z odc. II; 12: luźne spoza wykopu

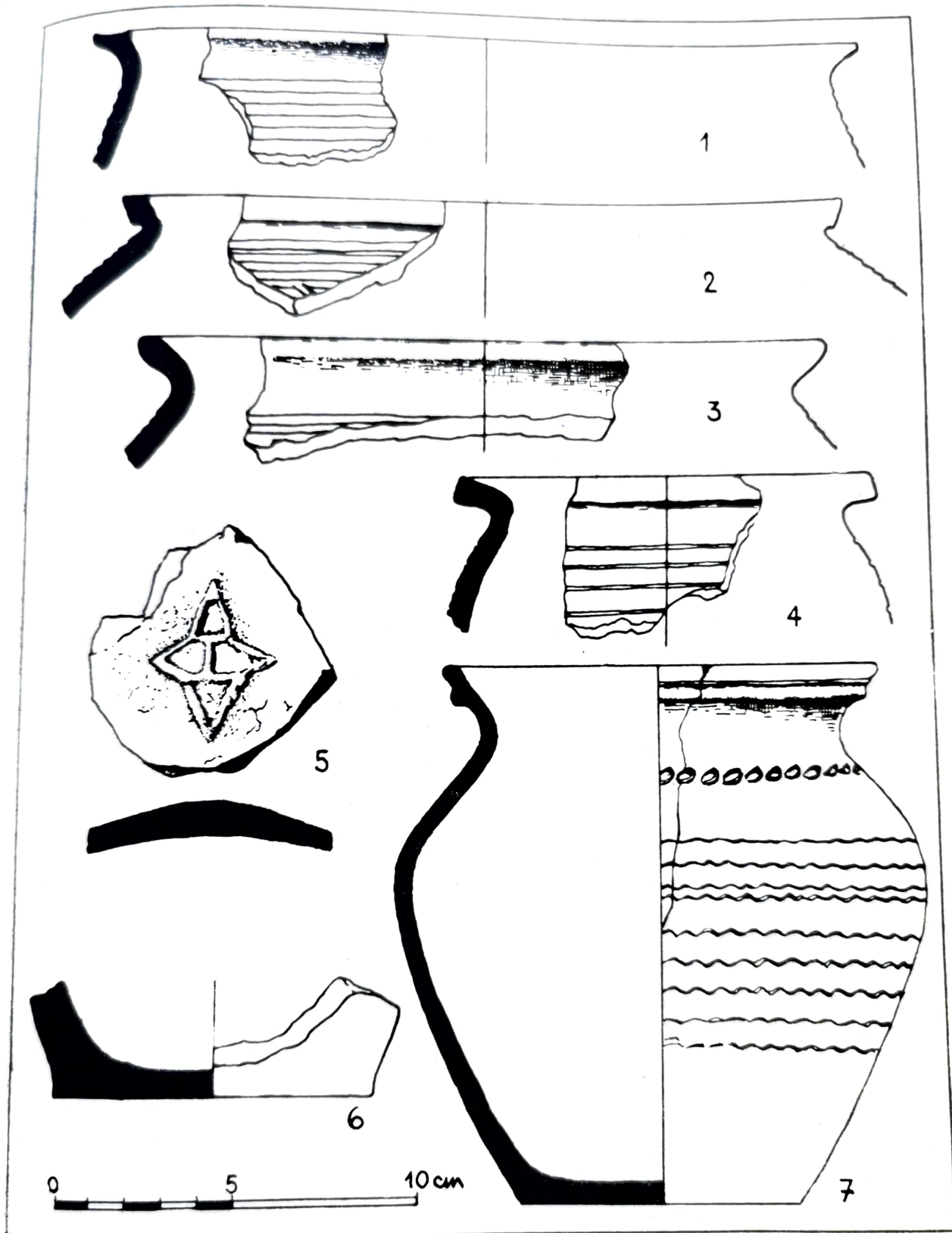
1185/11

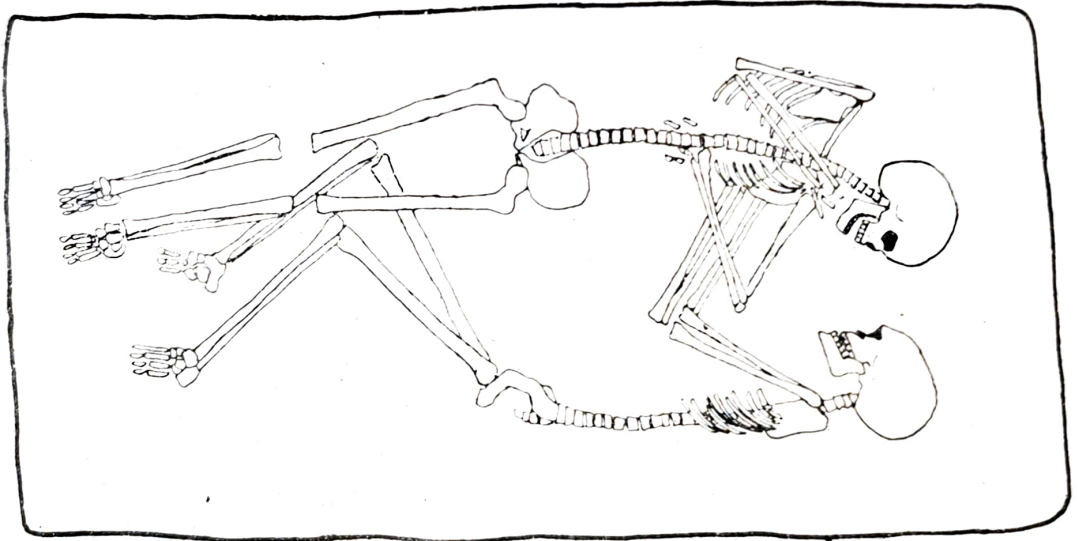
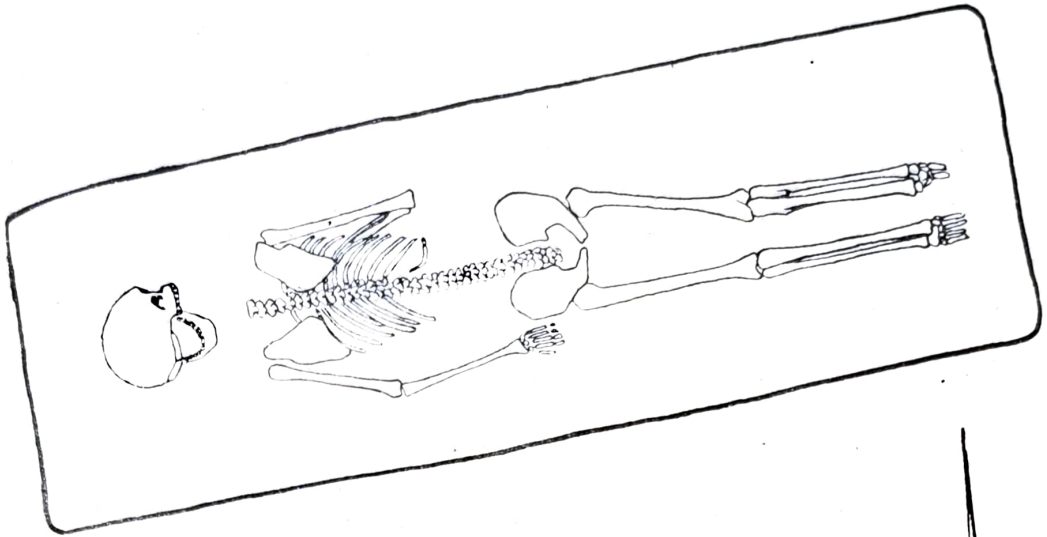
Kałdus, st. 1. 1, 2 — zdobione blaszki brązowe, 3, 4, 6, 7 — pierścionki brązowe, 5 — odważnik, 8, 9, 11, 12, 15—25 — paciorki szklane i bursztynowe, 10 — osełka, 13 — krzyżyk bursztynowy, 14 — paciorek z krwawnika; 5: jama grobu 40; 10: luźne z odc. IX; pozostałe luźne spoza wykopu; 12: depozyt Muzeum w Kartuzach

Kałdus, st. 1. 1, 2 — groty strzał(?) żelazne, 3 — szpila żelazna, 4—12 — ka-
 błączki skroniowe, 13 — naczynko gliniane, 14 — fragment naczynia z brązu.
 13 depozyt Muzeum w Kartuzach, pozostałe luźne spoza wykopu

Kałdus, st. 1. 1-6 — ułamki naczyń z jamy 14; 7 — naczynie z grobu 34

K a ł d u s, st. 1. 1: plan grobu 24, 2: plan grobu 32

Naczynie drewniane okute brązem znaleziono w grobie 12 (Tabl. XXVII). Była to dość głęboka misa, zapewne drażona, okuta wewnątrz na krzyż czterema szerokimi taśmami z cienkiej blachy brązowej, pozłacanej. W samym środku naczynia znajdowała się wieloboczna blaszka brązowa, również pozłacana, pod którą podchodziły końce dwóch dłuższych taśm. Przy końcu taśmy te miały po parze otworów odpowiadających otworom w blaszce, z którą były połączone nitami brązowymi. Pozostałe dwie krótsze taśmy dochodziły do blaszki i niedaleko końców miały również po parze otworów na nity, które łączyły okucie z drewnem. Pod jedną z taśm zachował się fragment drewnianego naczynia. Końce wszystkich czterech taśm podniesione ku górze były zagięte na zewnątrz, a w zagięciach tych zachowały się również resztki drewna z naczynia. Oprócz par otworów na dnie naczynia taśmy te miały jeszcze po dwie pary otworów na nity, które przytrzymywały okucie wewnątrz naczynia oraz przy krawędzi. Nitów znaleziono 10, wszystkie z zakrzywionymi końcami, zagiętymi pod kątem prostym, co pozwala ustalić grubość ścianek naczynia (ok. 4 mm). Kształt tej misy, odtworzony na podstawie kształtu taśm, nitów i fragmentów zachowanego drewna, przypomina brązową misę z Łętowic²⁵. Bliższych analogii, jak dotychczas, zabytek ten nie posiada.

Znalezione luźno dwa kawałki żelaznej obręczy od wiadra (Tabl. XXXI, 12) wskazują, że tego rodzaju naczynia stanowiły również wyposażenie grobów na cmentarzysku w Kałdusie.

Do luźnych znalezisk należy również fragment naczynia z blachy brązowej (Tabl. XXXIII, 14). Zbyt małe rozmiary zachowanego fragmentu nie pozwalają na ustalenie nawet przybliżonego kształtu tego zabytku. Posiada on łagodne profilowanie i jest niezdobiony.

Naczynie gliniane znalezione w grobie 34 umieszczone było z lewej strony czaszki. Naczynie to ma płaskie dno i jest silnie obtaczane. Jest ono zdobione poniżej szyjki linią ukośnych, krótkich nacięć, a w górnej części brzuśca wielokrotną linią falistą zbliżoną do zygzakowatej. Profil naczynia jest esowaty a krawędź profilowana. Jest ono koloru szarobrunatnego. Wymiary: wys. 14,7 cm, średn. dna 7,6 cm, średn. otworu 12,3 cm (Tabl. XXXIV, 7).

Mniejsze naczynie gliniane zostało znalezione luźno. Jest ono niesymetryczne, posiada lekko wklęsłe dno z wypukłym guzkiem pośrodku, profil naczynka jest esowaty, krawędź nierówna, lekko wychylona. Górna część brzuśca zdobiona jest czterema dość głęboko rytymi rowkami, rozmieszczonymi nieregularnie. Kolor naczynka jest zasadniczo brunatny, posiada ono jednak ciemnoszare plamy. Wymiary: wys. 5,5 cm, średn. dna 4,3 cm, średn. otworu 6,2 cm (Tabl. XXXIII, 13).

Obydwa wyżej opisane naczynia zarówno kształtem, techniką wykonania jak i zdobieniem nawiązują do naczyń glinianych powszechnie spotykanych w III okresie wczesnego średniowiecza na terenie Pomorza.

Zabytki różne. Oprócz omówionych wyżej zabytków znaleziono na terenie cmentarzyska pojedyncze przedmioty, stanowiące wyposażenie grobów zniszczonych. Są to: mała osełka z czarnego kamienia, z otworem przy jednym końcu (Tabl. XXXII, 10), odważnik żelazny w otoczce z brązu, częściowo uszkodzony (Tabl. XXXII, 5), dwie blaszki brązowe zdobione ornamentem w postaci wypukłych guzków (Tabl. XXXII, 1, 2), przęślik z łupku koloru czarniawobrunatnego, dwustożkowaty, zdobiony na całej powierzchni rowkami, częściowo uszkodzony (Tabl. XXXI, 10). Przęślik ten znaleziono w jamie 23, będącej najprawdopodobniej samym dnem prawie całkowicie zniszczonego grobu.

Znaleziony luźno żelazny klucz od kłódki ma okrągłe pióro z trzema wycięciami. W górnej części pióra znajduje się otwór w kształcie litery T, a poniżej dwa prostokątne wycięcia ustawione ukośnie do siebie (Tabl. XXXI, 11). Bardzo podobny klucz z prostokątnym piórem, posiadającym prawie identyczne wycięcia, znaleziono w Nowogrodzie. Jest on tam datowany na XI w.²⁶

Z zabytków żelaznych znaleziono również na powierzchni cmentarzyska dwa tulejkowate przedmioty, ułamane z jednego końca, a będące najprawdopodobniej grotami (Tabl. XXXIII, 1, 2), a także szpilę żelazną, posiadającą część kółka (Tabl. XXXIII, 3). Szpile takie znane są ze Szczecina²⁷, oraz z Gdańska²⁸.

Ta różnorodność zabytków znajdujących luźno, a będących częścią pełnego wyposażenia grobowego świadczy o tym, że groby były wyposażane bogato, jakkolwiek w czasie ostatnich badań nie znalazło to odbicia w odkrytych grobach.

OBIEKTY OSADNICZE

Jama 14. W odcinku X i XI (patrz plan) odkryto dużą jamę o nieregularnym zarysie. Wymiary jamy wynosiły: po osi północ—południe 410 cm, po osi wschód—zachód 580 cm. Zawartość jamy stanowiła intensywnie czarna ziemia z węglem drzewnym i grudkami polepy. Grubość tej warstwy była różna, od 5 cm do 37 cm. Najgrubsza warstwa znajdowała się w północno-zachodniej części jamy, gdzie było skupisko przepalonych kamieni, stanowiące resztki zrujnowanego paleniska. Część kamieni została rozwleczona po południowo-zachodniej części jamy, za-

pewne w czasie prac rolnych. W czarnej ziemi, stanowiącej zawartość jamy, znajdowano często, głównie w części południowo-wschodniej, kości ludzkie, pochodzące ze zrujnowanych grobów. W kilku wypadkach znaleziono kości nóg w układzie anatomicznym, jednak zawsze były to części szkieletów z grobów zniszczonych przez jamę w tak znacznym stopniu, że najczęściej w stanie nienaruszonym zachowały się tylko kości jednej nogi.

W obrębie jamy znajdowały się następujące groby: 54, 55, 56, 60, 61 i 76. Groby te zajmowały północno-zachodnią część jamy. Szkielety w grobach 60 i 76 zostały częściowo uszkodzone przez jamę. Pozostałe groby były wkopane głębiej aniżeli dno jamy i dlatego szkielety w nich nie uległy zniszczeniu. Prócz grobów jama 14 zniszczyła górną część następujących jam: 17, 18, 19, 20 i 25. Wszystkie wymienione jamy zawierały ceramikę kultury pomorskiej.

Na podstawie obserwacji w terenie i analizy planów ustalono, że jama 14 stanowi obiekt młodszy od znajdujących się tam grobów. Najprawdopodobniej jest to reszta jakiegoś domostwa powstałego po zakończeniu grzebania zmarłych na tym miejscu, ale jeszcze w III okresie wczesnośredniowiecznym, jak na to wskazuje ceramika, znajdowana dość licznie w obrębie jamy. Ceramika ta zarówno kształtem jak i rodzajem gliny oraz techniką wykonania nie różni się ani od naczynia z grobu 34 ani od powszechnie występującej na Pomorzu ceramiki z III okresu wczesnośredniowiecznego (Tabl. XXXIV, 1—6). Oprócz ceramiki w obrębie jamy znaleziono kilka przedmiotów żelaznych, będących zapewne wyposażeniem grobów zniszczonych przez jamę.

W czasie badań nie udało się zaobserwować żadnych szczegółów konstrukcyjnych odnoszących się do ewentualnej nadziemnej części budowli, której część dolną stanowiła jama 14. Obiekt ten, jak wszystkie obiekty zabytkowe na tym terenie, został uszkodzony w części górnej podczas prac rolnych.

UWAGI KOŃCOWE

Bardzo poważnym mankamentem przy wyciąganiu ogólniejszych wniosków w odniesieniu do cmentarzyska w Kałdusie jest brak dokumentacji z badań wcześniejszych. Z tego powodu nie można ustalić zasięgu cmentarzyska, jego rozplanowania i ewentualnych skupisk grobów lub różnic w wyposażeniu zmarłych, pogrzebanych w różnych częściach cmentarzyska.

Materiały uzyskane w czasie badań w 1957 r. nie mogą posłużyć za podstawę do tego rodzaju wniosków, ponieważ stanowią one nikły odsetek całości materiału i w większości pochodzą z zespołów niekompletnych. Ponadto duża stosunkowo ilość zabytków stanowi znaleziska luźne tak z terenu objętego badaniami, jak i spoza wykopu. Całość materiałów z badań przeprowadzonych na cmentarzysku w Kałdusie do 1930 r. zebrał ks. W. Łęga we wzmiankowanej wyżej pracy pt. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu...*, i, jak wynika z przedstawionych tam zestawień, wyposażenie grobów było bardzo różnorodne i bogate.

Ta różnorodność wyposażenia grobów, jakkolwiek w znacznie mniejszym stopniu, uwidacznia się także w materiale uzyskanym w czasie badań w 1957 r., chociaż obiekt ten jest już obecnie w znacznym stopniu przekopany i zniszczony. Materiały te uzupełniają w pewnym stopniu obraz kultury wczesnośredniowiecznego Pomorza i wykazują jego związki z Wielkopolską i Kujawami.

Niektóre pochówki, jak grób 24, rzucają nieco światła na zabiegi magiczne związane z grzebaniem ludzi, których obawiano się nawet po ich śmierci, zaś grób 32 jest ciekawym uzupełnieniem nielicznie spotykanych grobów podwójnych.

Jedyny obiekt o charakterze osadniczym, jakim jest jama 14, nie pozwala twierdzić z całą pewnością, że po cmentarzysku założono tam osadę, wskazuje jednak na to, że przestano używać tego cmentarzyska jeszcze przed końcem wczesnego średniowiecza, ponieważ ceramika z tej jamy jest wyłącznie wczesnośredniowieczna, a jama została założona na miejscu grobów, które na skutek tego uległy zniszczeniu.

Chronologia cmentarzyska, ustalona na podstawie materiałów z badań wcześniejszych na XI—XII w., zgodna jest całkowicie także i z materiałami z ostatnich badań. Na tej podstawie jamę 14 należałoby datować na XIII lub na sam koniec XII w. Duża ilość grobów zbadanych i pozostała, nieprzebadana część cmentarzyska, pozwalają sądzić, że grzebano tam ludzi przez dość długi okres czasu, przypuszczalnie w ciągu ok. 150 lat, co daje przeciętnie 5—6 pogrzebów rocznie, jeśli podana jest właściwa liczba wszystkich zbadanych dotychczas grobów.

Czas trwania cmentarzyska wiąże się ściśle z funkcjonowaniem w najbliższym sąsiedztwie grodu. Grodzisko to nie było dotychczas badane na większą skalę. O ważności tego punktu we wczesnym średniowieczu świadczy zarówno okazałe grodzisko, jak i rozległe cmentarzysko z bogato wyposażonymi grobami. Obydwa te obiekty, jak i znajdująca się przy grodzisku osada podgrodowa, wymagają dalszych systematycznych badań w celu możliwie pełnego wyświetlenia ich roli w dziejach wczesnośredniowiecznego Pomorza.

Szczegółowy opis grobów

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposażenie	Opis grobu
1 II/III	25	36	35	6 kabłączków 3 paciorki 1 nóż	Grób kobiecy. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
2 II	20	25	—	—	Szkielet w znacznej części zniszczony, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
3 II	28	—	—	—	Grób kobiecy. Szkielet w znacznej części zniszczony, ułożony głową na południowy wschód. Jama grobowa nie zarysowała się.
4 II	27	31	28	1 nóż krzesiwo	Grób męski. Szkielet słabo zachowany ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna znajdowała się częściowo nad grobem 22.
5 II/III	24	32	34	1 nóż okucie pochewki krzesiwo	Grób męski. Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
6 II	25	—	27	—	Szkielet bardzo słabo zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
7 II	38	—	40	—	Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na północny zachód. Grób ten znacznie uszkodził jamę 2.
8 II/V	24	27	25	—	Grób męski. Szkielet zachowany częściowo, ułożony głową na północny zachód. Grób ten znajdował się nad grobem 22. Jama grobowa wyraźna.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposażenie	Opis grobu
9 V	27	—	33	—	Grób małego dziecka. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna, ucina jamę grobu 10.
10 V	28	—	37	1 kabłaczek 1 nóż	Grób kobiety. Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna, ucięta częściowo przez grób 9.
11 V	20(?)	—	30(?)	—	Ułożenia szkieletu nie udało się ustalić. Fragmenty kości ludzkich i wyraźna jama grobowa wskazywały, że był to grób szkieletowy o kierunku północny wschód — południowy zachód.
12 V	—	44	38	złoczone okucie drewnianej misy	Grób męski. Szkielet zachowany częściowo, ułożony głową na południowy wschód. Jama grobowa wyraźna.
13 V	28	28	31	1 pierścienek 2 kabłaczki 3 paciorki 1 nóż okucie pochewki	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową prawie dokładnie na zachód. Grób ten znajdował się nad grobem 20 i uszkodził szkielet w grobie 19 oraz jamę 3.
14 VI	24	—	25	—	Grób męski. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową prawie dokładnie na zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 18 i 23. Grób 14 znajdował się częściowo nad grobem 26.

c. d.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
15 VI	28	35	33	—	Grób męski. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna, uszkodziła częściowo jamę 5.
16 VI	31	39	38	—	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową prawie dokładnie na zachód. Grób ten uszkodził grób 19 i 23. Jama grobowa wyraźna, zawierała 3 kabłączki skroniowe z grobu zniszczonego.
17 VI	—	30	28	1 nóż	Szkielet częściowo zachowany, ułożony głową prawie dokładnie na wschód. Jama grobowa nie zarysowała się.
18 VI	20	—	23	—	Słabo zachowany szkielet kilkuletniego dziecka ułożony głową na wschód. Jama grobowa wspólna z grobem 14 i 23.
19 V/VI	—	25	27	—	Grób osobnika młodocianego. Szkielet uszkodzony przez grób 16 i 20, ułożony głową na południowy wschód. Jama grobowa wyraźna, wkopana w jamę 3.
20 V	36	44	40	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na północny wschód. Jama grobowa nie zarysowała się. Grób ten był wkopany w jamę 3.
21 IX	25	—	27	—	Szkielet kilkuletniego dziecka źle zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 22.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wypisa- żenie	Opis grobu
22 II/IX	32	37	38	—	Grób męski. Szkielet źle zachowany, ułożony głową na południowy wschód. Jama grobowa wspólna z grobem 21. Grób 22 znajdował się częściowo nad grobem 49.
23 VI	33	35	—	—	Grób męski. Szkielet częściowo zniszczony przez grób 16, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 14 i 18.
24 VII	30	47	39	—	Grób męski. Szkielet dobrze zachowany, ułożony na brzuchu. Lewa ręka lekko zgięta w łokciu, prawa zgięta, podłożona pod piersi. Głowa ułożona na wznak w pewnej odległości od reszty szkieletu. Obydwie kości prawego podudzia złamane i zrosnięte. Szkielet ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
25 VII	23	—	—	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet źle zachowany, zniszczony. Jama grobowa nie zarysowała się.
26 VI	53	60	58	1 nóż	Grób osobnika młodocianego. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na południowy zachód. Grób ten uszkodził grób 17 i jamę 6. Jama grobowa wyraźna.
27 VII	50	55	61	1 nóż zawieszka	Grób kobiety. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Lewa noga lekko zgięta w kolanie. Jama grobowa wyraźna, uciniała jamę 7 i 8.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wypoza-żenie	Opis grobu
28 VII	31	29	29	—	Grób osobnika młodocianego. Szkielet zachowany częściowo, ułożony głową na północ. Grób ten został ucięty przez grób 24. Jama grobowa nie zarysowała się.
29 VII/VIII	43	45	47	3 kabłączki 2 szt.	Grób kobiety. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
30 VII/VIII	35	40	38	—	Grób osobnika młodocianego. Szkielet źle zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.
31 VII	59	—	60	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet zachowany częściowo, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
32 VII	50 49	61 45	60 71—77	—	Grób podwójny kobiety i mężczyzny. Obydwa szkielety dobrze zachowane, ułożone głowami na wschód. Szkielet kobiety ułożony na wznak. Prawa ręka silnie zgięta w łokciu, dłoń znajdowała się pod brodą. Lewa ręka położona nieco poniżej piersi. Szkielet męski ułożony na prawym boku, z nogami lekko zgiętymi w kolanach, podsuniętymi pod nogi kobiety. Dłoń lewej ręki leżała na żebrach kobiety a prawa pod jej lewą łopatką. Obydwa szkielety były twarzami zwrócone do siebie. Jama grobowa wyraźna.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
33 VII/VIII	46	50	56	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 34 i 35. Grób ten ucinął częściowo jamę 9.
34 VIII	68	63	59	1 naczynie gliniane	Grób kobiety. Szkielet częściowo uszkodzony, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna, wspólna z grobem 35. Grób ten uszkodził jamę 9.
35 VIII	67	57	58	—	Grób kobiety. Szkielet dość dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 34.
36 VIII	46	52	54	—	Szkielet kilkuletniego dziecka źle zachowany, ułożony głową na wschód. Jama grobowa wyraźna.
37 VIII	43	—	45	4 paciorki ołowiane	Szkielet kilkuletniego dziecka zachowany częściowo, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna, wkopana w jamę 10. Grób ten uszkodził grób 39.
38 VIII	85	78	72	—	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.
39 VIII	48	—	—	—	Grób osobnika młodocianego. Szkielet częściowo zniszczony przez grób 37, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się. Grób ten był wkopany w jamę 10.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
40 VIII	77	80	78	9 paciorków szklanych 1 paciorek z fluorytu 1 nóż nity cynowe	Grób kobiety. Szkielet niezbyt dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.
41 VIII	66	—	—	—	Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na wschód. Jama grobowa nie zarysowała się.
42 VIII	46	—	—	—	Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się. Grób ten był uszkodzony przez grób 41.
43 VIII	—	82	83	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na wschód. Jama grobowa nie zarysowała się.
44 VIII	77	—	80	—	Szkielet bardzo słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
45 IX	35	—	37	1 pierścienek 1 kabłączek 1 nóż	Grób kobiety. Szkielet częściowo zachowany, ułożony głową na południowy zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 52.
46 IX	—	32	35	—	Szkielet zniszczony, ułożony głową na zachód. Jama grobowa niezbyt wyraźna, zlewa się z jamą grobu 51.
47 IX	—	33	—	—	Szkielet zachowany częściowo, uszkodzony przez grób 48. Jama grobowa nie zarysowała się.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposażenie	Opis grobu
48 IX	27	29	34	—	Grób męski. Szkielet częściowo zniszczony, ułożony głową na północny zachód. Wzdłuż prawej strony szkieletu ślad próchna drzewnego. Jama grobowa wyraźna, ucina grób 47.
49 IX	—	36	—	1 kabłaczek 1 nóż okucie pochewki 3 blaszki brąz	Grób kobiecy. Szkielet częściowo zachowany, zniszczony przez grób 22 i 52, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna, ucięta przez grób 22 i 52.
50 X	25	42	48	1 nóż z kościanym trzonkiem	Grób męski. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
51 IX	38	44	43	—	Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na północny zachód. Na kręgosłupie w okolicy szyi był gwóźdź żelazny. Jama grobowa wyraźna.
52 IX	45	42	44	1 nóż	Szkielet w znacznym stopniu zniszczony przez grób 45, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna.
53 IX	—	60	58	1 nóż	Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna, uszkodziła częściowo jamę 11.
54 XI	100	83	—	1 nóż	Grób kobiecy. Szkielet ucięty częściowo przez grób 55, ułożony był głową na północny zachód.

c. d.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
55 XI	106	85	68	—	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa wyraźna zarysowała się pod zawartością jamy 14.
56 XI	82	125	125	1 kołczyk	Grób kobiety. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na wschód. Jama grobowa nie zarysowała się.
57 XII	40	—	44	—	Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Nogi lekko podkurczone. Jama grobowa nie zarysowała się. Grób wkopany w jamę 15.
58 XI	71	56	67	—	Grób męski. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na południowy zachód. Jama grobowa wyraźna, wspólna z grobem 59.
59 XI	57	64	58	1 kabłączek	Grób kobiety. Szkielet w znacznym stopniu zrujnowany przez grób 58, ułożony był głową na południowy zachód. Jama grobowa wspólna z grobem 58.
60 XI	52	43	52	1 nóż	Szkielet zachowany częściowo, uszkodzony przez jamę 14, ułożony był głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.
61 IX	50	59	55	5 kabłączków	Grób kobiety. Szkielet dość dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się. Grób uszkodzony przez jamę 14.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
62 — XIII	46	—	49	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet odkryto częściowo, ponieważ wchodził w ścianę odcinka. Zmarły ułożony głową na wschód. Jama grobowa wyraźna, wkopana w jamę 28.
63 XIII	62	48	52	—	Grób dziecka w wieku 8—10 lat. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
64 XIII	64	70	72	1 krzesiwo 1 nóż	Grób męski. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
65 XIII	73	70	66	—	Grób męski. Szkielet dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
66 XIII	69	67	68	—	Grób męski. Szkielet częściowo zrujnowany przez grób 65, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna, ucięta przez grób 65.
67 XIII	64	74	64	5 kablącz- ków	Grób kobiety. Szkielet źle zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
68 XIII	72	77	69	5 kablącz- ków 1 pierścio- nek 1 nóż	Grób kobiety. Szkielet dość dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna, wkopana częściowo w jamę 28.
69 XIII	70	77	74	—	Szkielet małego dziecka, dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.

c. d.

Nr grobu i odcinka	Głęb. głowy w cm	Głęb. bioder w cm	Głęb. stóp w cm	Wyposa- żenie	Opis grobu
70 XIV	37	—	—	1 nóż	Szkielet zniszczony. Zachowała się czaszka i pojedyncze kości długie rozrzucone bezładnie, co nie pozwala ustalić kierunku ułożenia szkieletu. Jama grobowa nie zarysowała się.
71 XIV	52	40	38	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna, wkopana częściowo w jamę 23.
72 XIV	50	44	40	—	Szkielet kilkuletniego dziecka, częściowo zniszczony, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
73 XIV	58	—	49	—	Szkielet kilkuletniego dziecka dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
74 XIV	39	50	55	1 nóż	Grób kobiety. Szkielet słabo zachowany, ułożony głową na zachód. W okolicy obojczyka leżało próchno drzewne. Jama grobowa wyraźna.
75 XV	29	30	31	—	Grób kobiety. Szkielet dość dobrze zachowany, ułożony głową na zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.
76 XI	79	72	—	1 nóż	Grób męski. Szkielet zniszczony częściowo przez jamę 14, ułożony głową na zachód. Jama grobowa wyraźna.
77 XI	77	75	80	—	Szkielet dość dobrze zachowany, ułożony głową na północny zachód. Jama grobowa nie zarysowała się.

U w a g a:

Badania przeprowadzono bez udziału antropologa. Płeć zmarłych ustalano: w grobach ze zróżnicowanym wyposażeniem na podstawie rodzaju wyposażenia, w grobach z wyposażeniem niezróżnicowanym lub bez wyposażenia za podstawę określenia płci przyjmowano budowę szkieletu, głównie czaszki. Określenia te należy traktować jako wstępne rozpoznanie somatyczne. Wszystkie szkielety odkryte w stanie nadającym się do pomiarów antropometrycznych zostaną szczegółowo opracowane przez Zakład Antropologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Kabłączki skroniowe

Nr grobu	Głęb. w cm	Materiał	Średn. w cm	Grub. w cm	Ilość	Uwagi
1	33—37	brąz posrebrzany	8,1	0,3	1	po 3 z każdej strony czaszki — 5 kabłączków dobrze zachowanych i 1 złamany
		„	5,7	0,4	1	
		„	8,4	0,3	1	
		brąz	7,6	0,3	1	
		„	5	0,4	1	
		„	4,8	0,4	1	
10	34	brąz posrebrzany	1,2	0,4	1	dobrze zachowany
13	41	brąz	2,5	0,2	1	dobrze zachowany
		ołów	2,7	0,4	1	złamany, uszkodzony. Obydwa z lewej strony czaszki
29	50	brąz posrebrzany	2,9	0,4	1	zdeformowany, z ułamanym uszkiem
		ołów	2,8	0,4	1	zdeformowany, uszkodzony
		ołów	—	0,4	1	zachowany fragmentarycznie
45	32	brąz posrebrzany	1,3	0,4	1	dobrze zachowany
49	39	brąz posrebrzany	1,6	0,4	1	dobrze zachowany
59	57	brąz posrebrzany	1,3	0,35	1	dobrze zachowany, z prawej strony czaszki
61	13—20	brąz posrebrzany	4,5	0,3	1	dobrze zachowany, końce zachodzą na siebie
		„	2,8	0,3	1	dobrze zachowany, obydwie końce równo ucięte nieco zachodzą na siebie, kółko bez uszka

Nr grobu	Głęb. w cm	Materiał	Średn. w cm	Grub. w cm	Ilość	Uwagi
		„	2,7	0,3	1	dobrze zachowany, uszko dość duże
		brąz	2,6	0,2	1	dobrze zachowane, zamknięte kółko bez uszka
		„	4,5	0,3	1	dobrze zachowany, końce zachodzą na siebie, uszko nieco uszkodzone
67	76—78	brąz posrebrzany	3,5	0,4	2	dobrze zachowane
		„	3,3	0,4	1	dobrze zachowany
		cyna	—	0,25	1	zachowany fragmentarycznie
		brąz	4,2	0,7	1	pusty kabłączek z blachy, ornamentowany, uszkodzony
68	72—82	ołów	—	0,25	2	uszkodzone i zdeformowane, 2 z lewej strony
		„	—	0,3	3	czaszki, 3 z prawej strony
jama grobu 16	40	cyna	2,7	0,3	1	uszko częściowo ułamane, znaleziony luźno
	42	ołów	2,6	0,4	2	uszkodzone, znalezione luźno
—	—	srebro	3,4	0,6	1	pusty kabłączek z blachy, ornamentowany, uszko ułamane; znaleziony luźno
—	—	ołów	—	—	3	uszkodzone i zdeformowane, znalezione luźno
—	—	brąz posrebrzany	1,5	0,4	2	dobrze zachowane, znalezione luźno
—	—	„	1,3	0,25	2	dobrze zachowane, znalezione luźno
—	—	„	1,1	0,25	1	dobrze zachowany, znaleziony luźno
—	—	srebro	—	—	—	małe ułamki pustego kabłączka z blachy srebrnej, ornamentowanego — znalezione luźno

Noże

Nr grobu	Głęb. w cm	Materiał	Dług. w cm	Ilość	Uwagi
1	39	żelazo	13,2	1	przy lewym biodrze, częściowo uszkodzony
4	31	„	17	1	przy lewym udzie, częściowo uszkodzony
5	36	„	10	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
10	32	„	6,3	1	bardzo źle zachowany
13	33	„	7,5	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
17	31	„	6,5	1	bardzo źle zachowany
20	50	„	12,7	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
25	34	„	11	1	częściowo uszkodzony
26	61	„	8,5	1	przy lewym biodrze, bardzo źle zachowany
27	57	„	8,5	1	z lewej strony kręgosłupa w okolicy pasa, częściowo zniszczony
33	57	„	7,5	1	powyżej prawego biodra, źle zachowany
40	75	„	10	1	przy lewym biodrze, częściowo zniszczony
43	80	„	10,4	1	przy lewym biodrze, częściowo zniszczony
45	35	„	9,6	1	przy lewym biodrze, częściowo uszkodzony
49	35	„	5	1	przy lewym biodrze, bardzo źle zachowany
50	40	„	24,7	1	wzdłuż kości lewego przedramienia, dość dobrze zachowany razem z trzonkiem z kości
52	41	„	8,2	1	w okolicy pasa, zachowany częściowo
54	112	„	11,7	1	przy prawej kości ramiennej, uszkodzony
60	43	„	8	1	przy prawej kości udowej, uszkodzony

c. d.

Nr grobu	Głęb. w cm	Materiał	Dług. w cm	Ilość	Uwagi
62	44	„	11,5	1	przy lewej kości udowej, uszkodzony
64	73	„	8,8	1	przy prawym biodrze, zachowany w ułamkach
68	79	„	7	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
71	44	„	11	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
74	53	„	14,4	1	przy lewym biodrze, uszkodzony
76	72	„	10,8	1	przy lewym biodrze, źle zachowany
jama grobu 40	63	„	4,9	1	bardzo źle zachowany, luźno znaleziony
jama 14	59	„	4,2	1	zachowany częściowo, luźno znaleziony
—	30—50	„	9,3	1	dobrze zachowany, znaleziony luźno w odcinku VIII
—	0—20	„	8,2	1	ułamany, znaleziony luźno w odcinku IX
jama 13	60—80	„	8,8	1	dobrze zachowany, znaleziony luźno
—	20—40	„	10	1	ułamany, znaleziony luźno w odcinku XIII
—	40—60	„	12,8	1	dobrze zachowany, znaleziony luźno w odcinku XIV
—	0—20	„	7,3	1	dobrze zachowany, znaleziony luźno w odcinku XV
—	—	„	7	1	ułamany, znaleziony luźno poza wykopem
jama grobu 31	59	„	—	1	zachowany w ułamkach, luźno znaleziony

Pierścionki

Nr grobu	Głęb. w cm	Materiał	Zdobienie	Ilość	Uwagi
13	35	taśma brąz.	ukośne kreski	1	taśma zwęża się przy końcach, które zachodzą daleko na siebie, ornament wykonany ścięciem wibrującym
45	35	drut srebrny	pleciony	1	drut spleciony podwójnie, obydwa końce pierścionka ułamane
68	83	brąz posrebrzany	—	1	obrączka o przekroju okrągłym, z końcami ściętymi ukośnie, nie schodzącymi się
—	—	brąz	—	2	taśma brązowa rozklepana przy końcach schodzących się w miejscu oczka, znalezione luźno poza wykopem
—	—	brąz	kółeczka tworzące kwiatki	1	fragment pierścionka z taśmy, znaleziony luźno poza wykopem
—	—	brąz	—	1	fragment pierścionka z taśmy, zdobiony ścięciem wibrującym, znaleziony luźno poza wykopem

Zabytki różne

Nr grobu	Głęb. w cm	Rodzaj zabytku	Material	Wymiary w cm		Ilość	Uwagi
				dług.	średn.		
1	35—40	paciorki	szkło	—	0,6—0,9	3	kolor szary, 1 paciorek kształtu nieregularnego, 2 płaskie, okrągłe
4	33	krzesiwo?	żelazo	13,4	—	1	zapewne fragment krzesiwa dwukabłąkowego, uszkodzone
5	31	okucie pochewki noża	żelazo	5,5	—	2	para płaskich blaszek z wycięciami, źle zachowane
5	33	krzesiwo	żelazo	9	—	1	zachowane w całości
12	43	okucie misy dREW.	brąz pozłacany	14	—	2	drewno z naczynia zachowało się częściowo pod okuciem i w zagięciach taśm przy kra-
				12,5	—	2	wędzi
13	43	przedmiot nieokreśl.	żelazo	5	—	2	ucięte z obu końców, może gwoździe
13	37	paciorki	szkło	1,8—0,3	—	68	kolor żółty i zielonkawy, kształt nieregularny
27	55	zawieszka z białychy	brąz	2,9	—	1	częściowo uszkodzona, po jednej stronie ślad ornamentu
37	50—55	paciorki	ołów	2,8	—	4	podłużne, w przekroju czworokątne, z wypukłymi guzkami, 2 uszkodzone
40	85—95	paciorki	szkło	1,1	0,5—1,1	9	kolor szary i brunatny z żółtym i białym ornamentem
40	85—95	paciorki	fluoryt	1,7	—	1	dwuostojkowaty, wieloboczny, barwy fioletowooszarej
40	63—65	nity	cyna	0,6	—	5	częściowo zdeformowane, zapewne z pochewki do noża

Zabytki różne (c. d.)

Nr grobu	Głęb. w cm	Rodzaj zabytku	Materiał	Wymiary w cm		Ilość	Uwagi
				dług.	średn.		
49	34	okucie pochwki	brąz	4,2	—	1	częściowo zniszczone, zdobione ornamentem geometrycznym
34	49	nity	brąz	—	—	4	znalezione w pobliżu pochwki, wzduż noża
49	36	okucie	brąz	—	—	3	blaszki z ornamentem zachowane częściowo, dwie z otworkami, jedna z nitami
51	42	gwóźdź	żelazo	—	—	1	bardzo słabo zachowany
56	94	kolczyk	srebro	—	—	1	na cienkim druciku trzy walcowate wisioriki połączone cienkim łańcuszkiem
64	68	krzesiwo	żelazo	11,5	—	1	dobrze zachowane
jarna grobu 40	80	odważnik	żelazo i brąz	0,9	1,2	1	jądrowo żelazne z cienką powłoką brązową, uszkodzony
—	0—20	osełka	kamień	5,8	—	1	częściowo zużyta, przy jednym końcu ukośnie przewiercony otwór, znaleziona luźno
13	33	okucie pochwki	brąz	—	—	1	zdobione wybijanymi guzkami motyw płecionki
—	—	paciorki	szkło	1,2—0,4	0,5—0,3	12	kształt nieregularny, kolor zielonkawy i żółty, znalezione luźno poza wykopem
—	—	paciorki	szkło	1—0,2	0,8—0,3	39	kształt przeważnie dwuostożkowaty i okrągły, kolor zielonkawoniebieski, zielony, żółty i szary, depozyt Muzeum w Kartuzach

—	—	naczynko	głina	5,5	6,2	1	nieforemne, zrobione poziomymi kreskami, depozyt Muzeum w Kartuzach
34	70	naczynie	głina	14,7	12,3	1	zdobione ukośnymi kreskami i linią falista
—	—	fragment naczynia	brąz	5,2	—	1	mały ułamek, znaleziony luźno poza wykopem
—	—	obręcz	żelazo	11,5	—	1	złamana, znaleziona luźno poza wykopem
—	—	krzyżyk	bursztyn	3,6	—	1	uszkodzony, znaleziony luźno poza wykopem
—	—	szpila	żelazo	11,2	—	1	uszkodzona, znaleziona luźno poza wykopem
—	—	groty?	żelazo	5,7 i 5	—	2	uszkodzone, znalezione luźno poza wykopem
—	—	okucia	brąz	—	—	9	ułamki ozdobnych okuć, znalezione luźno poza wykopem
—	—	paciorek	krwawnik	1,4	—	1	wieloboczny, znaleziony luźno poza wykopem
—	—	pacioriki	bursztyn	—	0,7	3	plaskie, okrągłe, znalezione luźno poza wykopem
—	—	pacioriki	szkło	—	1—0,4	31	plaskie, okrągłe, dwustożkowate i nieforemne, połamane, kolor niebieski, zielony, szary
—	—	—	—	—	—	—	2 przeźroczyste z folią złotą, znalezione luźno poza wykopem
—	—	klucz	żelazo	8,5	—	1	okrągłe pióro z trzema wycięciami, znaleziony luźno w odc. II
jama 23	40	prześlifik	łupek	2	3,3	—	dwustożkowaty, zdobiony poziomymi rowkami, uszkodzony

Przypisy

- ¹ G. Ossowski, *O pomnikach przedhistorycznych Prus Królewskich*. Toruń 1878, s. 9.
- A. Lissauer, *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig 1887, s. 184.
- ² Ks. K. Chmielecki, *Przyczynki do archeologii Prus Zachodnich*. „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”. R. XII, 1905, s. 372.
- ³ Ks. W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń 1930, s. 361.
- ⁴ B. Zielonka, *Niezwykłe pochówki na Kujawach*. „Z otchłani wieków”. R. XXIII, 1957, s. 21 i nast.
- Z. Rajewski, *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*. „Przegląd Archeologiczny”. T. VI, 1937—39, s. 33.
- ⁵ B. Zielonka, o. c., s. 22.
- ⁶ J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*. Poznań 1949, s. 359.
- E. Byrska-Kaszewska, *Cmentarzysko średniowieczne w Starym Brześciu, pow. Włocławek*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”. Seria Archeologiczna, Nr 2, 1957, s. 88.
- ⁷ Z. Rajewski, o. c., s. 54.
- ⁸ Ks. W. Łęga, o. c., s. 140, tabl. XXVII.
- ⁹ K. Musianowicz, *Kablęczki skronicwe — próba typologii i chronologii „Światowit”*. T. XX, 1949, s. 133, 140, 201, tabl. III, IV.
- ^{9a} Tamże, s. 189—192, tabl. I.
- ¹⁰ H. Seger, *Die schlesischen Silberfunde der spät-slavischen Zeit*. „Altschlesien”. T. II, 1928, s. 138, ryc. 37.
- ¹¹ Ks. W. Łęga, o. c., s. 189, tabl. XXXVII.
- ¹² J. Kostrzewski, o. c., s. 181, ryc. 100, 2.
- ¹³ Zbiory IHKM, Stacja Archeologiczna w Gdańsku, nr inw. 1950/704.
- ¹⁴ Ks. W. Łęga, o. c., tabl. XLII, ryc. 234—240, 244—249.
- J. Kostrzewski, o. c., s. 184, ryc. 104.
- E. Byrska-Kaszewska, o. c., tabl. LXIII, 1—21, 23, 24.
- Z. Rajewski, o. c., tabl. III, 5, 11, 13, 18, 20—24, tabl. IX, 8, 10.
- ¹⁵ H. A. Knorr, *Die slawischen Messerscheidenbeschläge*. „Mannus”. T. XXX, 1938, s. 543, ryc. 51.
- ¹⁶ K. Jażdżewski i W. Chmielewski, *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle wykopalisk z lat 1948/9*. „Studia Wczesnośredniowieczne”. T. I, 1952, tabl. 57, a, c.
- ¹⁷ Ks. W. Łęga, o. c., tabl. XXX, 167.
- J. Kostrzewski, o. c., s. 191, ryc. 112.
- ¹⁸ Z. Rajewski, o. c., tabl. III, 27.
- ¹⁹ E. Byrska-Kaszewska, o. c., tabl. LXII, 1.
- ²⁰ H. A. Knorr, o. c., s. 519, tabl. 10.
- Ks. W. Łęga, o. c., s. 229, tabl. LIV, 342.
- K. Jażdżewski i W. Chmielewski, o. c., tabl. 46, c.
- ²¹ H. A. Knorr, o. c., s. 501 ryc. 13.
- ²² Z. Rajewski, o. c., tabl. IX, 13.
- ²³ H. A. Knorr, o. c., s. 511, tabl. 8, 1.
- ²⁴ J. Kostrzewski, o. c., s. 144.
- ²⁵ Ks. W. Łęga, o. c., tabl. XXIV, 111.

- ²⁶ B. A. Kolczin, *Želazoobrabatywajuszczije riemiesło Nowgoroda Wielikogo*.
W: *Materiały i Issliedowanija po Archieologii SSSR*". T. 65, Moskwa 1959, s. 80,
ryc. 66, 6 i tabela na s. 87.
- ²⁷ H. Schumann, *Die Kultur Pommerns in vorgeschichtlicher Zeit*. Berlin 1897,
tabl. 5, 14.
- ²⁸ K. Jażdżewski i W. Chmielewski, o. c., tabl. 49, a.

Eleonora Kaszewska
Łódź

AN EARLY MEDIEVAL CEMETERY AT KAŁDUS, THE DISTRICT OF CHEŁMNO
(1957 EXAMINATIONS)

Summary

The early medieval cemetery at Kałdus has been known and examined already since the end of the XIXth century. In 1956 during the field-ploughing several graves situated close to the surface were disturbed and the human bones and grave-goods contained in them were dispersed throughout the field.

Next year, to prevent further damage, rescue works were organized. They lasted from May 2 to May 22 and were continued from August 14 to September 6. Both the campaigns were carried out by the staff of the Archaeological and Ethnographical Museum of Łódź, where the recovered objects are housed. The area examined comprised 3,5 ares. It yielded 77 early medieval skeleton graves, among which 64 graves comprised adults (29 female, 16 male and 1 double grave male and female). Moreover several pits from the Funnel Beaker and the Pomeranian culture along with a large early medieval pit (no. 14) have been brought to light. The last pit has partially damaged several graves situated beneath it, which proves that it was younger than the cemetery itself. Within the pit, remains of a damaged fire-place and numerous bones from the destroyed graves have been found. Its fill consisted of dark earth with charcoal and lumps of burnt clay.

The present paper describes only the material dating from the early Middle Ages. The relics from older periods will be presented in a separate study. Save the above mentioned pit (no. 14) the revealed graves were mostly damaged and their furniture was incomplete. They were orientated east-west, the heads of the dead being generally orientated to the west. This position was not conditioned by the sex of the dead. Only in two graves (nos. 48 and 74) traces either of some kind of setting or of wooden coffins have been observed, and one grave (no. 51) produced an iron nail, probably from a coffin. The grave goods consisted of temple-rings, irons for fire-striking, knives (sometimes with sheath-mounting), finger-rings and beads. A few objects were found in one specimen only, namely: a wooden bowl mounted with gilded bronze bands, a silver ear-ring and a clay pot. Numerous objects came from disturbed graves.

Among the graves two burials merit special attention. Grave 24 contained a male skeleton whose head had been to all probability cut off. The skeleton was lying on abdomen and the separated head on its back. This peculiar method of burying was certainly connected with some magical practice and consequently is expressive of a belief in charms. The second interesting burial is presented by grave 32 in which a male and a female embracing each other were buried. Double burials are very rare and this one is of particular interest because of the unusual position of the two skeletons.

Judging from the material yielded by the graves the discussed cemetery may be assigned to the XIth—XIIth centuries. According to approximate estimations it may have contained as much as 800 graves, out of which 600 have been excavated up to now.

The total material recovered by investigations carried out on the discussed cemetery until 1930 has been published by the Rev. W. Łęga in his work entitled *Kultura Pomorza we wczesnem średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930. Various tables given there show that the furniture of the examined graves was both varied and rich. This variety of grave goods has been also attested, though in a lesser degree, by the 1957 investigations.

The materials from the cemetery at Kaldus contribute to our knowledge of the culture of Pomerania in the early Middle Ages and point to its connection both with Great Poland and the Kujavian territories.

List of illustrations

Fig. 1. Kaldus, the district of Chełmno. Early medieval habitation complex p. 149.

Plate XXIV

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. Distribution of graves on the area examined in 1957.

Plate XXV

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1, 6, 10 — iron knives, 2, 3, 4 — glass beads, 5 — temple-rings, 7, 9 — irons for fire-striking, 8 — iron mounting of knife-sheath. 1—5 from grave 1, 6, 7 from grave 4, 8—10 from grave 5.

Plate XXVI

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1, 9, 14—18 — iron knives, 11—13 — temple-rings, 3 — bronze finger-ring, 6—7 — undefined iron objects, 8 — glass beads, 19 — bronze pendant. 1, 2 from grave 10, 3—10 from grave 13, 11—13 from grave pit 16, 14 from grave 17, 15 from grave 20, 16 from grave 25, 17 from grave 26, 18—19 from grave 27.

Plate XXVII

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. Reconstruction of wooden bowl, mounted in the inside with gilded bronze bands. Top view and section. In the section the thickness of the bands is doubly magnified.

Plate XXVIII

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—3, 17—19 — temple-rings, 4, 5, 12, 13, 15, 16, 21 — iron knives, 6 — lead beads, 7 — fluorite bead, 8—11 — glass beads, 14 — tin rivets, 18 — silver finger-ring, 20 — bronze mounting, 22 — bronze mounting of knife-sheath. 1—3 from grave 29, 4 from grave 31, 5 from grave 33, 6 from grave 37, 7—12, 14 from grave 40, 13 from grave pit 40, 15 from grave 43, 16—18 from grave 45, 19—22 from grave 49.

Plate XXIX

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—4, 7, 9, 10 — iron knives, 5 — silver ear-ring, 6, 8 — temple-rings, 11 — iron for fire-striking. 1 from grave 50, 2 from grave 52, 3 from grave 53, 4 from grave 54, 5 from grave 56, 6 from grave 59, 7 from grave 60, 8 from grave 61, 9 from grave 62, 10, 11 from grave 64.

Plate XXX

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—8, 11—13 — temple-rings, 9, 14—16 — iron knives, 10 — silvered finger-rings. 1—5 from grave 67, 6—13 from grave 68, 14 from grave 71, 15 from grave 74, 16 from grave 76.

Plate XXXI

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—9 — iron knives, 10 — slate whorl, 11 — iron key, 12 — fragment of iron hoop. 1 from section XIII, isolated, 2 from section XIV, isolated, 3 from section VIII, isolated, 4 from pit 13, isolated, 5 from section IX, isolated, 6 from section XV, isolated, 7 from pit grave 31, isolated, 8 from pit 14, 9 found outside the excavated area, isolated, 10 from pit 23, 11 from section II, isolated, 12 found outside the excavated area, isolated.

Plate XXXII

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—2 — ornamented bronze plates, 3—4, 6—7 — bronze finger-rings, 5 — weight, 8—9, 11—12, 15—25 — glass beads, 10 — whetstone, 13 — amber cross, 14 — blood-stone bead. 5 from grave pit 40, 10 from section IX, isolated, 12 from the Museum at Kartuzy, the others found outside the excavated area, isolated.

Plate XXXIII

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—2 iron arrow-heads (?), 3 — iron pin, 4—12 — temple-rings, 13 — clay pot, 14 — fragment of a bronze vessel. 13 from Museum at Kartuzy, the others found outside the excavated area, isolated.

Plate XXXIV

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1—6 pottery sherds from pit 14, 7 — pot from grave 34.

Plate XXXV

Kaldus, the district of Chełmno, site 1. 1 — plan of grave 24, 2 — plan of grave 32.